

Àngela Clos Batlle
La primera regidora

Foto: Maria Piferrer Saurí

M. Concepció Saurí Ros

M. Concepció Saurí Ros (Palafrugell, 1957)

Llicenciada en Geografia i Història i màster en Arxivística, és l'arxivera municipal de Palafrugell. A part de les publicacions relacionades amb el seu àmbit professional, té relats en volums col·lectius vinculats a premis literaris, en revistes culturals i en webs de narrativa. Aquest és el seu primer llibre.

L'any 2010 va rebre el primer premi *Dones amb nom propi* per la seva col·laboració a fer visible la història de les dones de la vila.

Àngela Clos Batlle
La primera regidora

Àngela Clos Batlle

La primera regidora

M. Concepció Saurí Ros

EDITA :
ASSOCIACIÓ SUPORT A LA DONA DE PALAFRUGELL

ÀNGELA CLOS BATLLE

La primera regidora

M. Concepció Saurí Ros

Octubre 2012

Edita: Associació Suport a la Dona de Palafrugell

C/ Botines, 26 planta baixa
17200 Palafrugell
Tel./Fax 972 30 12 58
Mòbil 619 532 510
www.suportaladona.com
e-mail: suportaladona@yahoo.es

Amb el suport de:

Correcció lingüística: Josep Saurí Ros

Portada: Les famílies Guasch, Deulofeu, Sabater i Gou, amb altres refugiats, a Saint Cosme de Vair l'any 1939. Autor desconegut. Col·lecció Albert Deulofeu. AMP.

Maquetació i impressió:

Gràfiques Agustí. Tel. 972 30 50 52

Dipòsit legal: GI-1203-2012

ISBN - 13: 978-84-616-0813-3

1a. edició: 500 unitats

Imprès sobre paper ecològic

Pròleg

En les últimes dècades s'han produït grans avenços en el coneixement de la història de les dones a Catalunya, com també de la seva memòria històrica. Tradicionalment les dones havien quedat silenciades o relegades als espais marginals de la història. A més, la repressió de la dictadura franquista havia agreujat la seva invisibilitat i impedit fer camí cap al seu reconeixement com a protagonistes de la història i actives ciutadanes durant el període democràtic de la Segona República.

La història de les dones ha recalcat la necessitat d'anomenar amb noms i cognoms les dones del passat i fer visible la seva vida i trajectòria històrica. Ha entès que si queden silenciades, no hi ha reconeixement d'elles ni del col·lectiu de dones, ni tampoc formen part de la nostra visió del passat. En aquest sentit considero molt important la memòria històrica de les dones i disposar d'estudis sobre el seu protagonisme. El coneixement del seu paper en diferents àmbits socials, polítics i culturals és decisiu com a marc de referència del desenvolupament de la nostra societat.

Fa més de tres dècades, un conjunt d'estudioses i d'historiadors van començar a esvaïr el silenci i l'oblit posant veu, rostre i paraules a les dones més notables i també a moltes d'anònimes i desconegudes.

Així, afortunadament, la seva presència a l'ombra s'ha anat il·luminant i les narratives històriques més recents han avançat en la integració del seu paper en el desenvolupament històric de Catalunya. La gran consolidació d'una història de les dones i de gènere ha obert els horitzons dels nostres coneixements i ha enriquit la història de la nostra societat. Tanmateix queden encara grans buits amb personatges i temes gens residuals que nous estudis han de completar.

El llibre entremans de l'arxivera i historiadora Maria Concepció Saurí Ros contribueix a aquesta història encara desconeguda en aportar un estudi de la vida i l'activitat d'Àngela Clos Batlle, la primera regidora de l'Ajuntament de Palafrugell, com a representant del Sindicat Únic d'Oficis Varis de la CNT, l'octubre de 1936. De fet, aquest estudi fa sortir l'Àngela del silenci d'una dona anònima per ressituar-la com a personatge d'una notable incidència en la vida de Palafrugell i de la gent del seu entorn.

L'obra ens explica l'entorn familiar, laboral i polític d'aquesta pionera de la política local democràtica. Aporta un relat detallat i emotiu de la seva figura. Ens fa partícips de la seva intervenció a l'Ateneu Cultural Racionalista i recrea el seu perfil de dona valenta i compromesa. En un to amè, de fàcil lectura, a través de les activitats i intervencions de l'Àngela, ens evoca un viu retrat del poble de Palafrugell de l'època, de la seva gent i del seu paisatge. La narració sobre la regidora ens permet seguir els esdeveniments polítics de l'Ajuntament i ens aproxima a les dificultats quotidianes del poble durant les vicissituds de la guerra civil. La mirada narrativa és entenedora i ens apropa a un univers local que a la vegada és un mirall de les conseqüències de la guerra i més tard de la derrota de la República democràtica.

Una de les grans dificultats de recuperar el passat històric de les dones és l'absència o dispersió de les fonts i els testimonis necessa-

ris. La tenaç labor de recerca de Maria Concepció Saurí ha rastrejat els passos documentals i l'invisible itinerari de vida d'Àngela Clos Batlle. La seva dedicació i el seu ofici d'arxivera li han permès afrontar la difícil tasca de bastir un esbós biogràfic de gran part de la vida d'aquesta dona pionera. El buidatge de les fonts trobades i les aportacions dels testimonis li han donat algunes respostes, mentre que d'altres aspectes encara queden sense resoldre. La lectura d'aquest llibre ens fa còmplices en tot moment del seu recorregut investigador i fins i tot detectivesc. Permet seguir la ruta que va emprendre i reprendre la investigadora com a intensa experiència personal, pels camins dels arxius, de fotografies o de la localització de persones que afegien el seu testimoni per reconstruir la vida del personatge. L'autora comparteix amb el lector els seus dubtes, interrogants i especulacions que a vegades la manca de documentació no li permet encara confirmar.

El relat reflecteix les esperances inicials de l'Àngela i mostra la seva força, serenitat i capacitat de lideratge. També ens apropa al seu coratge i compromís en l'experiència de la derrota, del dolorós camí de l'exili i el posterior enfonsament en el silenci.

Personatge notable en el seu moment, Àngela Clos Batlle va desaparèixer sense rastre fins que l'estudi de Maria Concepció Saurí, dècades més tard, ha aconseguit rescatar la seva figura. Gràcies a la recerca de l'arxivera de Palafrugell, la primera regidora de la vila queda ja gravada en la memòria històrica com a pionera en la política local i part del nostre patrimoni històric.

Mary Nash
Barcelona, maig 2012

A les besàvies

De l'Alt al Baix Empordà

I

La carretera és ampla, ben asfaltada, amb camions i cotxes que passen de pressa mentre m'imagino en blanc i negre una llarga fila de persones caminant a poc a poc, amb les cares desdibuixades pel cansament i la por. Deixem enrere un club de carretera: encara hi ha qui pateix i qui té por, avui, camí de la Jonquera.

A l'horitzó, el castell de Bellesguard sembla que tingui per missió recordar-nos que els exèrcits i la guerra tenen una llarga, molt llarga història. Mentre avancem, benzineres, comerços i restaurants desfilen ordenadament al marge, uniformats amb plàstics de colors llampants. Arribem. Els arbres a banda i banda de la carretera donen la seva ombra i la benvinguda a tothom; són un altre trosset de passat, una formació pacífica, una mostra d'una manera diferent d'entendre la vida.

Enfilem cap al centre de la vila i aparcuem. Continuo amb el bloc als dits, no em vull deixar res. Fa calor, bufa la tramuntana. Carrer Major: quatre passos i trobem el Museu Memorial de l'Exili. Els ulls se m'humitegen davant la gran fotografia a la façana que concreta el que venia imaginant. Busco entre la gent que marxa cap a França la cara de l'Àngela, i no la trobo. Ni la Rosa, ni en Jaume. És demanar massa, és clar, eren tants! Ens assabentem que, si no fos dilluns

avui, podríem entrar pagant 4 euros. L'exposició Israel-Líban 2006 s'anuncia amb la cara d'una nena que té por, també. Tornarem un altre dia –o potser no.

Quatre passos més i veiem el campanar. Ens hi acostem. Jo podria dir –perquè ho he llegit, perquè m'ho han explicat– que aquí, per aquests carrers, hi havia milers de persones que s'escalfaven al voltant de fogates, que improvisaven tendes de campanya amb mantes i branques d'arbres, que buscaven menjar en els dipòsits de queviures que venien de l'estranger i no s'havien distribuït. Ho podria dir, però no dic res.

L'església és petita. Un rellotge marca el pas del temps, un placa de ferro indica l'altura sobre el Mediterrani –curiosament, el nivell de referència és el d'Alacant. Ja hi devien ser, el gener, el febrer del 1939? Les lletres a la façana, les senzilles figures esculpides segur que sí. La porta, de fusta nova, és tancada. Aquí dins hi havia un dels dipòsits, i la gent trepitjava els cigrons, les mongetes seques i l'arròs que havien caigut dels sacs que s'apilaven a les parets de la nau mentre buscaven en els paquets el que els era més útil: llaunes de conserva, teules de xocolata, pots de llet condensada...

Quan parles amb algú que ha viscut aquestes experiències en la infantesa o en la joventut, pots fer poques preguntes. Cadascú ha conservat unes imatges precises, i les descriu com si haguessin passat ahir, amb tots els detalls; fora d'això, del que t'expliquen d'entrada, no gaire res més. La resta ha quedat oblidada. Del pas per la frontera de l'Àngela i del seu grup de palafrugellencs en Jaume recorda que plovia, que al Portús l'Angeleta –ell li diu així– va trobar un magatzem on aixoplugar tota la colla, i que després varen pujar en un tren. Em va dir que ella els donava una mica de tranquil·litat, perquè la veien entera. I que no tenien ni idea del que els esperava, i que això ho feia tot molt difícil. Mentre parlen, els qui ho

han viscut miren a estones enllà, lluny, i a estones et miren als ulls. I alguna cosa et transmeten, segur, perquè si no no tindria ara aquest nus a la gola.

Donem la volta a l'església, i al darrera veiem una placa on sembla que hi havia un escrit que s'ha esborrat, i un petit vitrall. Tot seguit cases, pisos, balcons. Dues antenes parabòliques, roba de treball estesa. Sentim un riure de criatura, i un parell de frases en una veu masculina, en un idioma que no entenem. Ho saben, ells, el que varen viure aquí soldats derrotats, dones, criatures, gent gran? Algú els ho explicarà? Algú els preguntarà per les seves pròpies històries?

Passem sota un arc, som a la plaça de l'Ajuntament. Quatre pals i cap bandera penjada. Un cafè restaurant i –falten cinc minuts per la una– gent de vacances, com nosaltres, que menja en un horari que no és el nostre. Ens passa pel costat una dona amb un cotxet: hi porta bessons. Seguint-la amb la mirada, veig que al final del carrer Major, entre les dues fileres de cases, es perfilen les muntanyes. L'Àngela era d'aquí, aquest va ser el seu primer paisatge; ella devia poder donar nom a totes i cadascuna de les muntanyes, a totes i cadascuna de les serres. Marxem. Els rètols ens indiquen com anar a Cantallops, on va néixer, i on també havia nascut el seu pare, Pere Clos; la Vajol, el poble de la mare, Rosa Batlle; Agullana, on anirien a viure els Clos-Batlle quan l'Àngela, la filla gran, tenia set anys. Me'n recordo prou de tot plegat. Quant fa que vaig anar a Agullana a buscar informació? Quatre, cinc anys?

Passem per Darnius i comprovem com les obres han canviat la carretera des de l'última vegada. Les alzines, els castanyers, els pins, els roures ens donen la benvinguda, ens acompanyen. Els diferents tons de verd m'asserenen, i em trobo respirant fondo, passejant la mirada per espais amplis de cel i de terra ondulada,

plegada amb formes capricioses. Penso per un moment en el mar, però sé que no és gaire lluny, i que aviat hi tornaré.

Ja hi som. Maçanet de Cabrenys, un hostel en unes antigues quadres. Aquesta era una de les maneres de guanyar-se la vida aquí a principi del segle XX, dedicar-se a la ramaderia; era el que feia el pare de l'Àngela. Mengem –molt bé– on menjaven les vaques, entre turistes d'una banda i l'altra de la frontera i treballadors d'algun ram de la construcció. El cafè l'anem a fer al casino de la plaça, un lloc de trobada que devem al passat surotaper i associatiu: taules de marbre, avisos als socis, informació de cacera i de futbol, jocs de taula... Estirem les cames abans de tornar al cotxe i repassem els indrets coneguts: l'església dedicada a Sant Martí, la torre que té alguna cosa a veure amb els carlins, el carrer de sant Sebastià, la casa dels Roger, el camí del santuari, el *Cuartel* abandonat, la fàbrica de pipes tancada (s'hi poden fer pisos o un hotel o una residència geriàtrica, anuncien)... La gent de Palafrugell i la de Maçanet compartim els sants, els senyors, i bona part de la història. Ens sentim a casa. Ens emportarem un tros de Maçanet: no un tall de ferro de la barra de Rotlan, però sí una bosseta de bolets secs. Els farem amb vedella el proper dia que celebrem alguna cosa en família.

II

Casa, que diuen –ho diuen, encara?– els petits quan juguen. I les vacances a punt d’acabar-se, i un objectiu clar: l’endrega de l’habitació de l’ordinador, començant pels papers de l’Àngela.

És la pila que ha anat creixent a la tercera lleixa de la prestatgeria, a la dreta. A més de pols hi ha sobres, i carpetes, i una llibreta lila amb *post-its* enganxats, i plec de fotocòpies grapades. No vaig llençar res, després d’escriure l’article. En el sobre de dalt hi ha l’última versió en Word impresa i dos exemplars del butlletí. Tant de material i tant de temps per escriure una pàgina! Una pàgina de (ho compto) vint-i-una ratlles, més tres per al peu de foto. En total, vint-i-quatre, amb lletra Times New Roman cos 12. Quan ho vaig donar em varen dir, per sort, que ja anava bé un text curt, que així la fotografia lluiria més.

Només jo sé la feinada que em varen portar aquestes vint-i-quatre ratlles. I, després, el sentiment que una altra persona potser hauria tret més suc del tema, però... La primera anotació a la llibreta és del 2002, i el butlletí és... del març del 2004! Sort que no en visc, de fer articles! A la pàgina tretze, el titular que m’hi varen posar destaca, blanc sobre un color torrat: “La primera regidora”. De seguida, els ulls se’n van a la fotografia i a les cares dels pala-

frugellencs que posen a Saint Cosme de Vair el 1939. Estan tots junts, ben acostats, amb els de davant –els més petits, un home gran– ajupits o asseguts com si fossin un equip de futbol. Les dones fan un grup compacte, al darrera; a una banda i a l'altra d'elles alguns nois, alguns homes grans. *En vaig tenir sort de les dones!*, deia en Jaume, quan m'explicava que tot just passar la frontera els soldats francesos el volien separar del grup per fer-lo anar a un camp de concentració i elles no ho van permetre, fent pinya al seu voltant per dues vegades. Tenia quinze anys. És el segon començant per l'esquerra; sembla més gran. I el cinquè és el seu amic Albert, el que –a petició d'en Jaume– em va enviar una còpia de la fotografia; és de la seva quinta –que diuen ells– i ara ha de tenir també més de vuitanta anys. Una persona molt amable, l'Albert, amb qui vaig tenir oportunitat de parlar quan el vaig trucar a Tolosa, a *Toulouse*, per agrair-li el detall i fer-li algunes preguntes. Em va atendre molt bé, i ens vàrem comunicar sense gaires problemes en un català que no ha oblidat, un idioma que és el mateix que el meu però que té un altre so... *Bon!*

I l'Àngela, és clar. Ja feia un temps que li seguia la pista, però encara no l'havia vist. Des d'aquest moment va ser més real, per mi. L'Àngela, la cap de colla, no s'ha situat al centre sinó a la dreta, però en lloc de posar-se de cara a qui fa la fotografia com els altres, està una mica de costat, com si vigilés que tothom es mantingui al seu lloc. No s'ha tret el davantal, i s'agafa les mans al darrera. La noieta que hi ha al seu costat té un posat encongít, com vergonyós, però ella no, té l'esquena ben recta. L'Àngela porta un vestit fosc que li arriba quasi al turmell, davantal blanc i sabates tapades. Amb aquestes mateixes sabates potser va fer tot el camí des de Palafrugell a la frontera, i des d'allà el trajecte que m'ha explicat en Jaume: Portús-Le Mans-Mamers-Saint Cosme de Vair.

Les sabates, la roba, els pentinats, són ben bé dels anys trenta.

Algunes noies somriuen, l'Àngela no. Quines ganes ha de tenir de somriure, amb el seu home mort al front de Madrid, amb la responsabilitat de la supervivència i el benestar del fill, de la filla i de tot aquest grupet de dones, criatures i avis? Està seriosa, i la seva expressió sembla decidida. No sé fins a quin punt es pot veure tot això a la fotografia, o si és que m'influeix el que m'han explicat d'ella, el que he trobat, el que he interpretat, el que em sembla que en sé.

III

La primera frase de l'article queda bé, va ser un encert –trobo: “Quina va ser la primera regidora de l'Ajuntament de Palafrugell?” Avui dia anem directe al gra, i volem veure de seguida de què va tot. A més, aquest va ser el principi, la pregunta que va fer algú i que em varen passar a mi.

Doncs això, una primera frase ben directa, que no es contesta de seguida; com a mínim volia que hi sortissin les actes, amb el tip que m'havia fet de buscar. “Per esbrinar-ho hem de consultar els Llibres d'Actes del Ple i, girant pàgines enrere, arribarem a l'acta de la sessió de 17 d'octubre de 1936, presidida per l'alcalde Ramir Deulofeu i Quintana, i a la incorporació d'Àngela Clos com a consellera; ella era una de les persones designades en representació del Sindicat Únic d'Oficis Varis, afiliat a la Confederació Nacional del Treball (CNT)”.

Altra vegada les actes! Mentre estudiava Història vaig tenir ocasió de descobrir-les, per a un exercici de segon –crec. Aquí hi vaig trobar, acord rere acord d'alcaldes i regidors, bona part del dia a dia de la vila, i tot treballant-hi en vaig aprendre els secrets (l'índex temàtic, el vocabulari que utilitzen els secretaris, la numeració dels folis que cal citar indicant si és l'anvers o el revers, etc.).

Em vaig sentir una autèntica investigadora, una historiadora amb les claus a la mà necessàries per fer viatges al passat. La nota que em va posar el professor em va abaixar un xic els fums, i llegir les seves observacions en vermell sobre les conclusions a què jo havia arribat alegrement encara més. No era tan senzilla, la cosa...

Ara, les actes que eren en un despatx de l'Ajuntament són a l'Arxiu Municipal, i es consulten microfilmades. Els documents estan molt millor, però aquesta exestudiant d'història i llicenciada no practicant –exceptuant la recerca de l'Àngela–, una vegada passada la novetat i el joc de fer anar la màquina, reconeix que enyora el tacte del paper. No sé, és diferent tenir a les mans un document vellet que ha tocat algú fa cinquanta o cent anys, i veure el color del paper i de la tinta, i sentir-ne l'olor... És clar que així és molt més fàcil fer reproduccions, i que no hi ha cap possibilitat d'esparracar ni guixar els fulls ni que ningú se'ls emporti. De tota manera, val més que els canvis acabin d'arribar del tot, que es digitalitzin les actes i es penguin en un web i –si pot ser– que es pugui fer recerques per paraula. Tant per tant, que els papers estiguin bé i que nosaltres ens estalviem feina!

No sabia dir quantes hores em vaig passar a la maleïda màquina: el resultat és quinze pàgines de notes que ara mateix em semblen difícils de desxifrar; la mala lletra que faig no hi ajuda gaire, la veritat. La primera és l'acta en què s'incorpora l'Àngela, el 17 d'octubre de 1936. “Essent les disset hores s'ha procedit a constituir la Corporació municipal d'acord amb el Decret de la Conselleria de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya del dia nou del corrent mes...”. Partits i sindicats han comunicat qui els ha de representar a l'Ajuntament; l'Àngela i sis companys més hi són per part de la CNT. A més hi ha vuit consellers d'ERC, cinc de la UGT i dos del POUM. L'alcalde és d'ERC, en Ramir Deulofeu (el pare de l'Albert), gràcies a vint-i-un vots a favor i un

en blanc. En la mateixa acta hi consta que es constitueixen set comissions permanents: de Governació, Cultura, Treball i Obres Públiques, Finances, Sanitat i Assistència Social, Economia i Defensa, cadascuna amb tres consellers. L'Àngela forma part de la comissió de Sanitat i Assistència Social (aquesta àrea seria també la de Frederica Montseny al govern de l'estat, el novembre), amb Emili Cuixart i Roselló, d'ERC, i Enric Masmartí i Perich, de la UGT. L'acta acaba amb alguns discursos: l'alcalde saluda tots els consellers i "especialment a la companya Àngela Clos, per ésser la primera dona que a Palafrugell ha vingut a ocupar el càrrec de Conseller i per la confiança que tots tenim de que la seva actuació serà altament profitosa per a la classe treballadora..."; intervenen també un conseller del POUM i un de la CNT. Es parla de renovació social, però sembla que cadascú la interpreta a la seva manera. L'Àngela signa l'acta al final amb els seus companys.

Em va fer molta il·lusió trobar-la i, a més, veure la signatura: Àngela Clos, escrit amb lletra regular, arrodonida, ben horitzontal, amb una senzilla línia a sota. A partir del nom i el cognom podia començar a preguntar, i gràcies a les actes també sabia a qui: a la Rosa, la filla del conseller Martí Laviña, quan vingués a l'estiu de vacances.

IV

Des que ens vàrem conèixer, quan vaig ser l'encarregada de portar-la en cotxe el dia que ens va venir a fer una xerrada, he passat a ser una de les amigues adoptades de la Rosa Laviña. Cada estiu em truca per dir-me que ja ha arribat, que passi a recollir el potet de paté francès que m'ha portat. La visita anual a la Rosa és una prova més del cicle de les estacions, és una petita festa, és un repàs d'uns temes fixos (el record del pare, les ocasions més recents que ha tingut d'aportar el seu testimoni, les últimes cartes que ha escrit als governs i als mitjans de comunicació, les comes...) i és anar cada vegada una mica més enllà en la nostra conversa interrompuda temporalment. El dia que li vaig preguntar per l'Àngela la tarda se'ns va fer curta, i vaig haver de tornar l'endemà: dues tardes, cinc pàgines de notes a la llibreta lila amb algunes frases subratllades i una nova pista varen ser-ne el resultat. El 1939, la Rosa i l'Angeleta havien sortit de Palafrugell camí de França amb altres famílies i després de quatre dies a peu i dos en tren van arribar a Le Mans, on es varen repartir en diferents grups; en Jaume Guasch, el nebot del conseller Pau Palau, havia continuat amb el de l'Angeleta. La Rosa no l'ha vista mai més.

De moment tenia un nom, una signatura, i la perspectiva de la Rosa, que durant la República era molt jove –encara no havia fet

els vint anys. Per ella l'Angeleta era una companya més gran, passada la trentena, que anava molt al Sindicat i a l'Ateneu i sovint demanava la paraula, i que a més era l'única dona amb un càrrec de responsabilitat. No havia nascut a Palafrugell, però devia fer anys que hi vivia. Estava casada i tenia dos fills. El marit va morir al front de Madrid. Els subratllats de les notes són com pinzellades: *Era baixeta i morena. Els homes li tenien respecte. Potser ella era més pràctica, no tan idealista, i tocava més de peus a terra. Pel que fa al tracte, no era riallera però tampoc seca. Era molt culta; en aquella època normalment la cultura se la feia el que li agradava llegir. I un detall important, per una noia amb ideals però també pendent dels balls i de la moda: anava vestida correctament, però no era gens presumida.*

L'Àngela era un referent, un model per a la Rosa. No és estrany que recordi, amb tots els detalls i un xic de vergonya, un episodi que varen viure juntes: A Plaça Nova, al local de la CNT –on és ara can Girbal, al primer pis–, la gent portava galetes, xocolata, colònia... el que no tenien al front. Segurament ho va proposar l'Angeleta i ho va organitzar la SIA, la Solidaritat Internacional Antifeixista. Amb una camioneta vàrem fer un viatge al front d'Aragó, no recordo exactament on. Hi anàvem l'Angeleta, la Marina, el meu pare i jo, i algú més que devia conduir. Vam arribar que es començava a fer de nit, i vam anar a dormir a cases particulars. Vàrem anar allà –potser era la 25 o la 26 divisió?– perquè n'hi havia molts de Palafrugell, i estava de comissari en Pey. L'endemà al matí vàrem fer un petit míting. Va parlar en Liarte, secretari de les Joventuts Llibertàries, que havia vingut convidat a l'acte; també va parlar en Pey, i després havia de parlar l'Angeleta. Jo li tenia molta admiració perquè sempre prenia la paraula al Sindicat i parlava sense cap complex. Però aquell dia al matí va venir i va dir “Ho sento molt, però fa vuit dies que el meu marit ha mort i estic molt emocionada quan veig tots aquests nois; no podré dir res”. La Rosa va ser l'escollida per ocupar el lloc de l'Àngela, va assajar amb el seu pare el que havia de dir i –gens convençuda– va rebre els ànims de tots plegats: En Pey va

dir “Jo parlaré abans que tu, et presentaré i ja veuràs que et surt sense problemes”. Però quan la Rosa va pujar a la tarima i va veure tothom allà davant seu... Em vaig quedar com si m’haguessin buidat el cervell. Només vaig dir ‘Compañeros y compañeras...’ i res més. I amb cara de llàstima em varen aplaudir. Res, no em va sortir res. Era demanar massa d’una noieta que no havia parlat mai en públic...

V

“Si, a més d’un nom, ens interessa una història, caldrà recórrer a diverses fonts i anar estirant el fil de la informació. Amb l’ajuda dels registres d’ajuntaments i jutjats i dels records de la gent que la va tractar podrem començar a dibuixar un perfil i una trajectòria”. Aquí potser em vaig passar. És molt ambiciós, això de dibuixar... Però sí que em calia poder explicar alguna cosa de la primera regidora, alguna cosa per omplir una pàgina per al butlletí, alguna cosa que donés les dades bàsiques i no deixés de banda res essencial, alguna cosa que ens permetés –a mi i a qui ho llegís– tenir la sensació de conèixer-la una mica. I vaig començar a estirar fils.

Ara se’m fa difícil reconstruir l’ordre en què ho vaig fer. Ja tenia avançat el repàs de les actes dels plens en què va intervenir l’Àngela quan vaig anar a trobar en Jaume? I a Agullana, hi vaig anar abans o després de trucar a l’Albert i de rebre la fotografia? El que sí sé és que després de la visita a la Rosa vaig trigar pocs dies a parlar amb en Jaume, i que tenia molta curiositat per sentir una altra opinió sobre la primera regidora –en aquest cas, d’un home– i per saber-ne més.

En Jaume no em va decebre gens. Havia vist l’Angeleta Gou en alguna reunió del Comitè Antifeixista de Palafrugell, on ell –enca-

ra un nen– havia anat de la mà del seu oncle. Li havia cridat l’atenció perquè era l’única dona entre els assistents. *Els homes l’escoltaven amb respecte. No hi havia bromes pel fet que ella fos una dona.* El comentari em fa evident que el negatiu d’aquesta situació era el pa de cada dia... Davant la meva sorpresa pel canvi de cognom, l’aclariment d’en Jaume: Gou era el seu home, el que moriria al front. Del que es tractava a les reunions no en recordava res, però sí que em podia parlar del temps que varen estar junts a França. Les seves pinzellades complementaven perfectament les de la Rosa: *Era petita, més aviat baixeta, però amb molta personalitat. Era intel·ligent, decidida, tenia un caràcter enèrgic. Sabia parlar en francès. Era la líder del grup.* En Jaume està convençut que varen anar a Saint Cosme de Vair gràcies a l’ajuda de la dona del prefecte de La Sarthe, que coneixia l’Angeleta; aquesta senyora tenia alguna vinculació amb Agullana, el lloc on ella vivia abans d’anar a Palafrugell. A Saint Cosme de Vair van ser molt ben tractats. La filla de l’Angeleta va estar malalta, dels pulmons, i va haver d’estar al llit; els mestres, un matrimoni, la van cuidar a casa seva. *Tenia molt clar com ens havíem de comportar els joves, i no ens deixava sortir al vespre.* En Jaume va anar a escola, va fer de flequer, va compartir hores amb els seus amics, entre ells l’Albert Deulofeu, que es quedaria a França... *“Tornarem a casa”, ens deia, perquè la impressió general dels refugiats era que el règim de Franco duraria poc.* La gent gran s’enyorava molt, tenia angoixa; els joves potser ho vivien millor. El règim de Franco continuava, l’exèrcit alemany s’acostava i alguns del grup –entre ells, en Jaume– varen tornar, i es varen trobar amb circumstàncies ben difícils. L’Angeleta des de llavors seria alguna cosa més que un record agraït: les seves recomanacions li ressonarien durant anys i més anys a les orelles.

Quan l’Albert, el següent contacte, em va enviar la fotografia, vaig tornar a casa d’en Jaume per ensenyar-l’hi. Després de mirar-la una estona, demanar-me’n una còpia i dir-me els noms que

recordava d'aquella vintena de persones –quasi tots–, li vaig preguntar pel detall del davantal que porta l'Àngela. Alguna altra dona el portava i se l'havia tret per fer la foto? Ja ho deia la Rosa, que no era gens presumida... En Jaume em va aclarir que l'Àngela no era la cuinera del grup (ho era la dona d'en Sabater), i va suposar que en aquest moment l'estava ajudant, o rentava alguna cosa. I em va afegir més pinzellades al quadre: *Les altres dones sí que es cuidaven de la vida domèstica. L'Angeleta parlava amb l'alcalde, portava les negociacions; explicava als joves el que podien fer i el que no... Ella era avançada en el temps, tenia coneixements que no tenien la majoria. Estava molt segura de les seves conviccions. S'ocupava de les coses seriosament, era molt eficient. Les altres dones estaven preparades per a la cuina, per fer els llits; ella estava preparada per a alguna cosa més.*

Estava clar que l'admiració d'en Jaume s'equiparava o fins i tot superava la de la Rosa! Les circumstàncies hi havien ajudat: l'Àngela es degué convertir en una figura d'autoritat i un port segur, en una intermediària amb un món poc comprensible. Als ulls d'aquell noi ella era, però, una excepció. Truco a la Rosa a Tolosa i li pregunto, d'una altra manera, pel davantal: li demano si els homes anarquistes feien alguna cosa a casa. A través de l'auricular m'arriba la seva rialla. *Molt bones paraules, molts de discursos –d'igualtat, m'imagino–, però en això la gran majoria no donaven exemple. Arribaven a casa i esperaven que les dones els ho fessin tot. I les dones consideraven que era natural que elles fessin la feina, encara que fossin anarquistes.* Parlem una estona de les dones d'abans, de les d'ara, del que encara ens falta. No li pregunto per l'Àngela: la Rosa no pot saber si, quan ella anava a l'Ajuntament com a consellera, el seu home donava el sopar als fills, o si havia deixat el sopar fet, o si portava els nens amb una veïna. I tampoc pot saber, anés com anés el sopar dels fills, com se sentia l'Àngela.

VI

“Toulouse 17.09.03. Avec mes sincères salutations. A. Deulofeu. Photo prese le 30 Avril 1939”. He guardat la nota i el sobre, i la fotocòpia de la foto amb fletxes que assenyalen amunt i avall i els noms que em va dir en Jaume. Em pensava que els tenia quasi tots però no, només n’hi ha identificats la meitat de la vintena. Jo mateixa hi he escrit “Grup de gent de Palafrugell, de Barcelona i de l’Aragó”. D’aquesta diversitat de procedències no me’n recordava... En Pere Gou, el fill de l’Àngela, és entre en Jaume i l’Albert– ha de tenir la seva edat, catorze o quinze anys; s’assembla força a la mare. La filla, la Rosa, queda un xic amagada, és més petita... Aviat es posaria malalta, i deuria fer patir molt –sense voler, és clar– l’Àngela.

Com en Jaume, l’Albert estava a Saint Cosme de Vair amb la mare però sense el pare. Els havien separat a la frontera, i fins al cap d’uns mesos no es retrobarien. A diferència de la família Guasch, els Deulofeu es quedarien a França, i l’Albert –aconseguit el passaport l’any 1956– tornaria a Palafrugell només de vacances. De tota manera ni els quilòmetres, ni els anys, ni les giragonses en les respectives biografies hi han pogut fer res, i l’amistat entre en Jaume i l’Albert ha continuat fins avui.

A més de la fotografia, la trucada a l'Albert amb el número que m'havia donat en Jaume em va permetre continuar recollint dades: *L'Àngela ens llegia el diari, en francès, i l'anava traduint. Era una dona que es cuidava de tot, que ens manava a tots. Potser tenia més estudis, no ho sé. Tenia molta iniciativa. No recordava on havien anat l'Àngela i els seus fills després de Saint Cosme –els Deulofeu varen marxar abans que ells; potser Bèlgica, potser el Canadà... I, quan ja em pensava que havia arribat a un carreró sense sortida, una possibilitat: la Rosa Gou, la filla, havia tornat a França i en Martí Sabater, un altre refugiat, n'hi havia parlat feia poc; si jo volia em podia facilitar el telèfon d'en Sabater. I tant que ho volia! Una trucada més, una frase màgica –truco de part de l'Albert Deulofeu– i tenia el número de la filla de l'Àngela a París i la sensació d'haver-me mogut per una xarxa de contactes ben viva després de tants d'anys, una xarxa de gent que se sent propera i s'ajuda en el que calgui: així devia funcionar la famosa Resistència, no? Amb en Martí Sabater, l'últim de la cadena que m'havia portat fins a la Rosa Gou, vaig afegir algunes notes més a la llibreta: a Saint Cosme l'Àngela va treballar en una fàbrica de peces per a cotxes i avions i, després d'un temps, va marxar amb els seus fills a Amèrica, on va morir.*

Quan vaig trucar a la Rosa em vaig posar nerviosa. Li volia preguntar moltes coses i no sabia si a ella li agradaria parlar de la mare o si li faria passar una mala estona, recordant èpoques difícils de la seva vida. De la trucada recordo una veu molt fina, i dificultats per sentir-nos i entendre'ns, i de seguida la tranquil·litat de ser ben rebuda, i l'excitació de prendre notes essencials per arrodonir la història: *vàrem marxar a Veneçuela, i la mare va morir a Caracas el 8 de setembre de 1988. L'Àngela havia continuat la seva activitat política? No, ni a França ni a Veneçuela. De propina, un comentari sobre el seu caràcter: Era valenta i tossuda, amb un gran sentit de la justícia.*

Em va semblar que la Rosa sentia afecte i admiració per la seva mare, que la sorprenia el meu interès –després de tants d’anys– i que li feia il·lusió poder col·laborar en el projecte. Es va oferir a demanar dades i fotocòpies de documents al seu germà, a Veneçuela, i em va dir que m’ho enviaria per correu més endavant. Em vaig adonar que no hi hauria temps per incloure-ho a l’article, però no vaig dir res; vaig pensar que estaria bé aconseguir tota la informació possible, i que potser un altre dia es podria completar.

Poc a poc, paraula a paraula, em va dictar la seva adreça a París, per enviar-li exemplars del butlletí quan s’hagués publicat l’article. La fragilitat de la veu era deguda a l’edat, a algun contratemps recent o potser a una salut malaltissa que arrencava de la greu malaltia dels pulmons de la infantesa? No em vaig atrevir a preguntar-ho, però me la imaginava sota la pluja, agafada de la mà de la mare, caminant... Abans de penjar encara vaig aprofitar per preguntar-li alguna cosa més: no sabia pas, per casualitat, com era que la mare parlava francès? Quins estudis havia fet? I la resposta: només havia anat a l’escola a Agullana, i degué aprendre l’idioma allà. Agullana precisament era la nova estació, ja ho tenia tot preparat per anar-hi. El fil es continuava descabdellant.

VII

“Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Servei d’Arxius. AHC de Figueres. Fons 28: Ajuntament d’Agullana. Inventari”. Tres pàgines enviades per fax per l’arxivera el 18 de setembre de 2003 em garantien que podria consultar els padrons d’habitants a l’Ajuntament d’Agullana. I sí, està ben clar, jo ja havia parlat amb l’Albert Deulofeu, en Martí Sabater i la Rosa Gou i ja tenia la fotografia quan hi vaig anar. Que va ser poc després de rebre el fax, el mateix mes, diria...

A Agullana em va atendre la secretària de l’Ajuntament, i després de donar-me les indicacions necessàries em va deixar en una taula llarga amb les capsos que li havia demanat, les núm. 739 i 740, on hi ha els fulls d’empadronament amb informació de les persones que vivien a cadascuna de les cases. Segurament vaig trobar primer les dades de l’any 1920 (que vaig copiar a mà) i després les de 1924 (que tinc fotocopiades; devia ser l’hora de plegar?): primer l’Àngela vivint amb els seus pares, i després l’Àngela vivint amb en Ramon Gou.

L’any 1920, al carrer de Darnius núm. 22, hi viuen Pere Clos Sala –el “Jefe” segons la casella “Parentesco o razón de convivencia con el cabeza de familia”–, nascut a Cantallops el 20 d’octubre de 1869,

casat, ramader que sap llegir i escriure, resident a Agullana des de fa setze anys, amb la seva dona Rosa Batlle Rabasa, nascuda el 19 de març de 1874 a la Vajol, de “*profesión*” “*sus labores*”, que també sap llegir i escriure. Amb ells hi ha les seves filles, Àngela, nascuda el 24 d’agost de 1897 a Cantallops; Margarita, nascuda el 10 de desembre de 1898 a Cantallops; Rosita, nascuda el 30 d’agost de 1910 a Agullana, i Elisa, nascuda el 29 de març de 1914 a Agullana. Les noies es dediquen a *sus labores* com la mare, i la petita va a l’escola. Totes quatre germanes saben llegir i escriure.

Ara que em miro els papers amb més calma, hi trobo més coses de les que em pensava que hi havia. O potser, amb més informació, n’hi veig més de les que hi veia. Sigui com sigui, compto els anys que es porta l’Àngela amb les seves germanes: un any i quatre mesos amb la Margarita, tretze amb la Rosita, disset amb l’Elisa. Busco les dades que el 23 de setembre em varen facilitar al Registre Civil de Palafrugell, l’acta on es recull el naixement de la filla de l’Àngela i en Ramon, la Rosa: li han posat Rosa, Margarita i Maria. Rosa com l’àvia, Margarita com la tia, la més propera d’edat a l’Àngela, amb qui devien ser carn i ungla. I el fill es diu Pere, com l’avi. L’Àngela va posar als seus fills el noms dels seus pares. I els pares d’en Ramon? En l’acta de naixement de la Rosa Gou Clos consta que els avis paterns es deien Benito i Adelaida, que en Benito era mort i l’Adelaida vivia a Agullana; o els noms no els agradaven gaire, a l’Àngela i en Ramon, o el lligam familiar era molt més fort amb els pares de l’Àngela, no? Vés a saber com s’ho va agafar, la sogra...

I una altra cosa: l’Elisa, la germana més petita de l’Àngela, té deu anys el 1924 i encara va a l’escola; la penúltima, la Rosa, té catorze anys i ja està a la mateixa categoria que la mare i les altres germanes, a “*sus labores*”. Per tant, pots comptar que l’ensenyament de les noies s’acabava abans dels catorze; i segurament la

situació econòmica de casa permetia que no haguessin d'anar a treballar a fora. Al pare, ramader, li devien anar prou bé les coses, si més no per mantenir el seu petit regne majoritàriament femení.

En aquest regne l'Àngela, la gran, hi devia tenir un pes important; un caràcter fort com el seu deu tenir les arrels no en l'oposició (si fos així no crec que hagués posat el nom dels pares als seus fills) sinó en l'acceptació dels de casa, en un marge de llibertat per afirmar-se, en una infantesa i joventut capitanejant un estol de germanes. El pare devia estar orgullós de la seva noia, trempada i tossuda, tot i que li portés més d'un maldecap. I la mare? Doncs potser no l'entenia del tot, potser la feia patir, però s'hi devia recolzar, no? I ara se m'acut que, si pel mig d'aquestes criatures n'havien nascut més però no havien sobreviscut, víctimes de qualsevol malaltia com solia passar, doncs encara s'hi hauria recolzat més...

Hi devia haver estimació entre els membres de la família Clos Batlle, però el que és segur és que hi havia instrucció. Saber llegir i escriure no eren habilitats generalitzades en una època en què l'ensenyament primari no era obligatori i molts pares no escolaritzaven els seus fills. Ho explica l'Enric Tubert en el llibre *Agullana*, que vaig demanar a la Biblioteca, i explica també que en el poble es varen instal·lar per donar classes monges de Sant Josep de Cluny que venien de França, on passaven un període de dificultats. És molt probable que assistissin a la seva escola les germanes Clos; ha de ser així pel coneixement del francès de l'Àngela i pel que em va dir la seva filla. Vaig guardar les fotocòpies del capítol del llibre sobre l'ensenyament en un dels sobres, ja les trobaré. És curiós que la base de l'educació d'una anarquista significada sigui un col·legi de monges!

VIII

“Municipio de Agullana. Empadronamiento municipal en 1º de Diciembre de 1924”. En el full corresponent a la casa del carrer de la Vajol (escrit amb B) núm. 20 hi ha les dades de l'Àngela, en Ramon Gou i el fill de tots dos, en Pere. Aquí em vaig assabentar que en Ramon feia de sabater, que l'Àngela continuava amb *sus labores* i que en Ramon era més jove que l'Àngela: ell havia nascut a Barcelona l'any 1900, o sigui que es portaven tres anys.

No s'hauria tractat d'un enlluernament sobtat: consta que en Ramon fa setze anys que viu a Agullana, o sigui que –en un poble que no arribava als 2.000 habitants– es devien conèixer de feia temps. El seu fill Pere havia nascut el 7 d'agost del 1924. En aquest moment en Ramon té vint-i-quatre anys, l'Àngela vint-i-set i el seu fill quatre mesos.

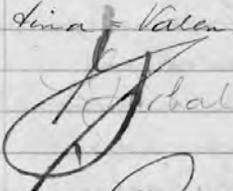
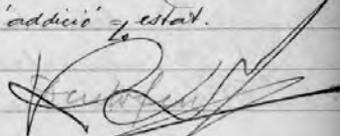
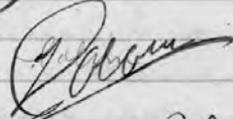
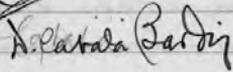
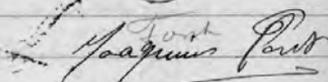
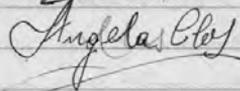
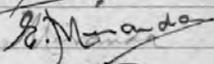
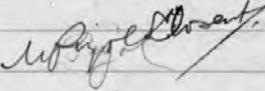
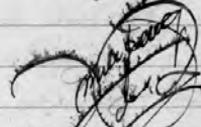
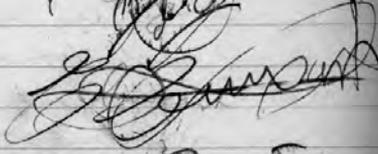
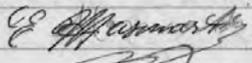
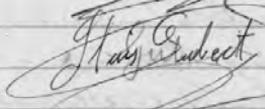
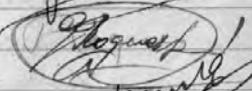
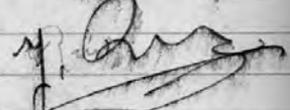
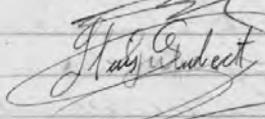
Com devia haver anat això de néixer a Barcelona? Els pares d'en Ramon, segons l'acta de naixement de la Rosa Gou del Registre Civil de Palafrugell, eren Benito Gou Pujol, nascut a Castelló d'Empúries, i Adelaida Tornafoch Deusedas, natural de Capmany. Què hi havien anat a fer, a Barcelona? Probablement a treballar, no? I després havien tornat a l'Empordà? Ara ens sembla que els desplaçaments per feina són una cosa moderna, però si fins i tot s'anava a Amèrica...

Quasi veig el bolígraf vermell del meu professor de 2n d'Història en acció, o sigui que deixem-nos de suposicions i tornem a la fotocòpia. Encara hi ha una cosa més: la firma d'“*El cabeza de familia*”, en Ramon. Com en el cas de la firma de l'Àngela, la lletra és clara i regular, d'una persona que ha fet cal·ligrafia a l'escola i escriu amb seguretat. La rúbrica és més elaborada que la de l'Àngela i fa un dibuix, amb una mica de fantasia. Es devien complementar, ella més pràctica i ell més somniador, potser.

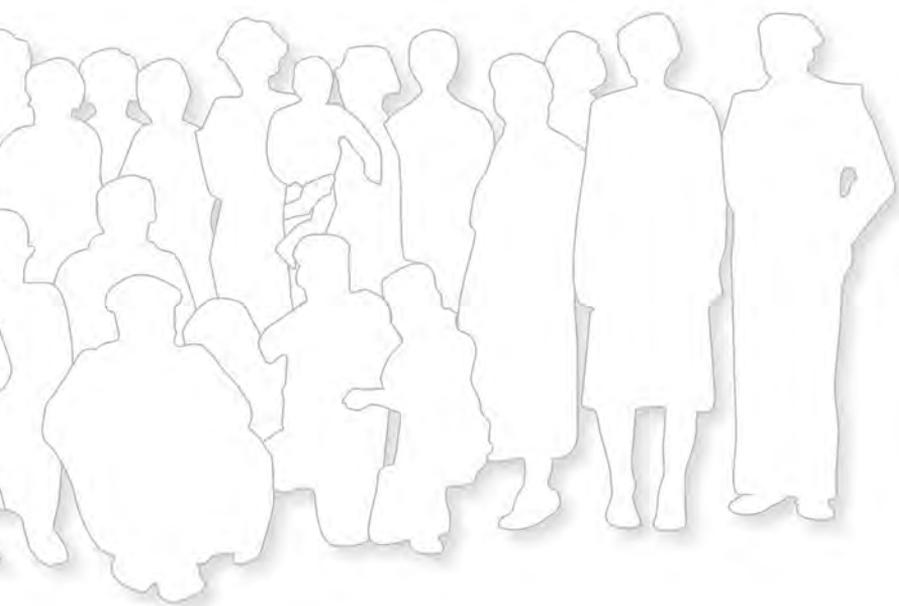
I ja està. Bé, em falta anotar una petita anècdota personal: d'entrada, a la casella de l'Àngela de la columna “*Parentesco o razón de convivencia con el cabeza de familia*” jo hi havia llegit “companya” i havia pensat en una opció radical, en línia amb les seves idees, però no. Ho havia llegit massa de pressa. De fet hi diu “*cónyugue*” o sigui que res, l'Àngela i en Ramon s'havien casat com Déu mana, que deien les àvies. De moment, cap pista sobre la manera de pensar i d'actuar de la parella.

Abans de marxar d'Agullana volia anar a veure on havien viscut l'Àngela i el seu marit, on ell devia treballar també, amb la idea de fer alguna fotografia. Seguint les indicacions de la secretària vaig retratar la casa on ara hi ha una oficina bancària al carrer Laureà Dalmau núm. 1, però l'edifici era refet de nou, sense cap gràcia. A tocar l'església, això sí. Una església amb un campanar espectacular de cinc arcades, cadascuna amb la seva campana. Les campanes els devien acompanyar tothora, tocant les hores i els quarts, convocant a missa i a bateig i a casament i a funerals, demanant voluntaris a la plaça per anar a apagar foc... Quina relació devien tenir el sabater i la seva dona amb el mossèn? Podria ser que fossin bons amics; les generalitats no solen servir de gaire res en els casos particulars... Les fotografies de l'oficina bancària i del campanar no em varen quedar gaire bé, la que no és borrosa no està ben enquadrada.

cretari, certificador = L'intercatat Enric Guix
Comas i el raspall = Domènec Munisat Cui
lina = Valen, així com l'addició d'estat.

Acta del Ple del 17 d'octubre de 1936. Llibre d'actes del Ple, setembre 1935 a novembre 1936, foli 177 revers. Fons Ajuntament de Palafrugell, Arxiu Municipal de Palafrugell (AMP).

Palafrugell, família i treball

IX

L'arribada de la família Gou Clos a Palafrugell havia de ser entre 1924 (data del darrer empadronament localitzat a Agullana) i el 1936 (any en què l'Àngela és nomenada consellera a l'Ajuntament de Palafrugell). Hi havia, però, un petit inconvenient: els padrons que havia de consultar a l'Arxiu Municipal de Palafrugell eren molt més voluminosos que els d'Agullana i, per tant, el repàs carrer per carrer i casa per casa molt més feixuc.

Seguint el consell dels entesos vaig demanar al Registre Civil de Palafrugell les dades del naixement de la Rosa Gou Clos; el 23 de setembre del 2003 em varen donar la certificació literal de l'acta, on consta que la Rosa va néixer a dos quarts d'onze del tres de juliol de 1927 al carrer de la Font número 28. Ja ho tenia! Ja podia consultar els padrons i anar de dret a aquest domicili: i així, poc després, trobava el registre corresponent de la família l'any 1930. A més de les dades ja conegudes, la ocupació d'en Ramon és ara "jornalero" –devia treballar per un jornal a la indústria del suro sense tenir una feina especialitzada, no?–, la de l'Àngela "escogedora de papel", i el nen, amb sis anys, va a l'escola. Consta que fa quatre anys que resideixen a Palafrugell, o sigui que s'hi varen traslladar el 1926.

Per què varen venir a Palafrugell? En el llibre *Agullana*, en el

capítol dedicat a l'evolució de la població, s'explica que el creixement del poble va ser important en el segle XIX i a principi del segle XX, degut principalment a la indústria surera, fins arribar a 1.798 habitants el 1910. I explica també que a partir de llavors la corba ascendent es va convertir en descendent a causa de la crisi d'aquesta indústria: el 1920 hi havia 1.456 habitants, i 1.180 l'any 1930, sis-cents divuit menys que el 1910. Els tres membres de la família Gou Clos estan inclosos en aquesta resta.

I cap a on anaven els que marxaven d'Agullana? Doncs es veu que molts cap a Barcelona, Terrassa i les viles sureres de la costa de l'Empordà. Hi devia haver contactes fets per feina, o parents i amics que hi vivien i podien donar un cop de mà... Sol anar així en els desplaçaments de famílies a la recerca de treball o de millors oportunitats, i sovint s'emigra en bloc i a punts concrets. Els Gou Clos devien veure que a Agullana el futur pintava magre; el 1926 tenien un fill de dos anys per pujar i es varen decidir a traslladar-se a un lloc on hi hagués millors perspectives. Potser ho van veure clar, potser hi varen donar moltes voltes, potser hi havia altres factors que no puc saber que aconsellaven la marxa: sigui com sigui la incertesa i el trasbals del canvi estan quasi assegurats. Eren joves, però, potser també hi havia empenta i un punt d'il·lusió...

Palafrugell era una de les opcions més a prop de casa. En el llibre *La gent de Palafrugell*, de Miguel Solana, també es recull un descens de població degut a la crisi surera (8.746 habitants l'any 1920, 8.682 habitants l'any 1930), però molt menor que el d'Agullana. La majoria dels que no havien nascut a Palafrugell ho havia fet als pobles o a les comarques més properes, i especialment en els llocs on es concentrava la indústria surera. Solana posa l'exemple de 1910, quan hi ha a Palafrugell (procedents de fora del Baix Empordà) 114 persones de Girona, 95 de Darnius, 69 de Llagostera,

68 de Figueres, 36 de Cassà de la Selva, 33 d'Agullana, 32 de Tossa de Mar, 30 de Banyoles, 30 de la Jonquera, 30 de Vidreres, 27 de Cantallops, 24 de l'Escala... Entre els de Darnius, Agullana i Cantallops, hi ha moltes possibilitats que hi hagués algú relacionat amb els Gou Clos. I això el 1910, abans de començar la diàspora!

Amb l'ajuda d'una col·laboradora Solana ha revisat els padrons (pobres, quina feinada!) i diu que els oficis més corrents, a principis del segle XX, eren els relacionats amb el suro, les activitats agràries i la pesca –pel que fa als homes. I que la majoria de les dones s'ocupava de la casa (si a més ajudaven la família treballant al camp o sargint les xarxes no consta enlloc); les altres treballaven a la indústria del suro, en activitats tèxtils, en el servei domèstic i en l'educació, i també hi havia religioses.

Tinc algunes notes a la llibreta: *Escogedora de papel*, l'ofici de l'Àngela, devia ser una de les feines que es feien a can Mario, a l'empresa surera més gran, tal i com em varen informar al Museu del Suro. El paper de suro era un dels productes que tenien sortida a l'època, i la feina de triar una de les habituals per a les dones que treballaven a les fàbriques. Si l'Àngela s'hagués cuidat de casa i de la família exclusivament en el padró hi diria "*su sexo*", o sigui, "*las labores propias de su sexo*"; aquesta és una denominació diferent de la que es feia servir en els padrons d'Agullana, i em va fer pensar en allò que m'explicava en Jaume que a les dones les preparaven per cuinar i fer els llits...

A la llibreta també hi tinc la data d'alta en el padró dels Gou Clos: 3 de juliol de 1926. El tres de juliol em sona d'alguna cosa, ho he llegit fa poc en algun lloc. Ho comprovo i sí, és clar, just un any després, dia per dia, naixeria la filla, la Rosa. Tot i la crisi les coses els devien anar prou bé a la parella a Palafrugell com per augmentar la família.

X

L'any 1930 l'Àngela treballa a la fàbrica. Si ja hi treballava quan va néixer la seva filla, degué ser de les primeres dones que varen veure reconegut a can Mario el dret d'absentar-se del treball per donar de mamar als seus fills de les deu a dos quarts d'onze del matí i de les quatre de la tarda a dos quarts de cinc: les mares que vivien a prop de la fàbrica anaven a casa i les que no es feien portar les criatures. Un horari habitual era llavors de vuit a dotze i de dues a sis, de dilluns a dissabte, segons el llibre *Palafrugell i el suro*, de Santiago Hernández i Bagué.

A casa, l'Àngela no tenia (d'acord amb les dades del padró) ni mare, ni germana ni sogra que l'ajudessin, i ja sabem que les dones eren les encarregades en exclusiva del treball domèstic. Aquest treball exigia una despesa important de temps i d'esforç físic; a casa de la Rosa Laviña, per exemple, es cuinava amb carbó, es fregava el terra de genolls amb un drap i una galleda, i es rentava la roba a mà al safareig (i no hi havia ni bolquers de cel·lulosa ni compreses!). La Rosa recorda que no havia vist mai asseguda la seva àvia a taula per menjar; la dona estava acostumada a servir a tothom, sempre mirava què faltava i què s'havia de fer i anava amunt i avall tot el dia. La mare de la Rosa, que també va treballar a la fàbrica com l'Àngela, posava l'olla al foc abans de marxar, i quan venia al migdia hi posava la pasta; diu que menja-

ven escudella de dilluns a dissabte, i el diumenge solien fer arròs. La mare de la Rosa sí que s'asseia a taula. De temps lliure n'hi quedava ben poc, però: algun diumenge a la tarda anava amb la família a passeig o, de tant en tant, al cinema.

No sé com s'ho feia l'Àngela per, a més de treballar a la fàbrica i a casa, tenir una activitat política. Calia molta energia i organització, i, a més, molta moral, perquè en el camp de la política les dones ho tenien tot per fer. Aquí l'exemple és ben senzill: el 1931, quan es votava l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, estaven convocats a les urnes els homes de més de 21 anys, i les dones varen haver de manifestar el seu suport recollint firmes. I encara un altre, tret del mateix llibre de Santiago Hernández: Clara Campoamor, defensora del dret de vot de les dones, va participar en un míting a Barcelona el 17 de gener de 1932, i va ser esbrincada per un grup d'homes que consideraven que aquest vot afavoriria els partits conservadors; moltes dones també ho veien així. L'episodi es recull en la premsa de Palafrugell. Què en devia pensar, l'Àngela, d'aquest tema? I del comportament dels que tractaven de rebentar l'acte? Tampoc sé si la Unión Republicana Femenina de la senyora Campoamor li feia gaire el pes: ella se situava en l'àmbit del sindicalisme, i més concretament del sindicalisme anarquista, majoritari en el Palafrugell industrial de l'època.

Un interrogant més, i ja no ve d'aquí: l'Àngela hauria entrat en contacte amb el sindicalisme anarquista a la fàbrica a Palafrugell? El seu sentit de la justícia l'empenyia a escarrassar-se per aconseguir unes condicions de treball millors? En aquest camp també hi havia molt per fer: tot just el novembre de 1932 es va decretar per part del govern de la República que hi hauria un període anual de vacances pagades! A Palafrugell en varen fer entre deu i catorze dies, sembla. Els conflictes i les vagues sovintejaven aquests anys,

i per motius diversos; per exemple, la vaga general del 15 de febrer de 1932 va estar motivada per la deportació a Guinea Equatorial de nombrosos dirigents anarquistes i sindicalistes catalans i valencians. Però l'episodi més greu va ser la vaga general revolucionària iniciada el divendres 5 d'octubre de 1934, els famosos Fets d'Octubre que varen tenir conseqüències importants a Palafrugell.

Santiago Hernández explica que el desembre de 1934 una comissió de dones s'entrevistà amb l'alcalde, el senyor Girbau, per demanar-li que fes les gestions necessàries per alliberar els palafrugellencs presos a Girona amb motiu dels Fets d'Octubre, ja que moltes famílies estaven en una difícil situació econòmica. A partir del 8 de desembre van començar a tornar a casa els presos contra els quals no s'havien presentat càrrecs. No costa gens imaginar l'Àngela prenent part en aquestes gestions, agafant seguretat en ella mateixa –si encara no en tenia prou.

I de la reclamació de millors condicions de treball, l'Àngela va passar a somniar amb una societat més equilibrada? Potser la idea del canvi no se li feia gens estranya: ella s'havia traslladat d'Agullana a Palafrugell i hi havia començat una nova vida, ella vivia un canvi en les dones que s'intueix només mirant les fotografies de l'època. Des de la infantesa a l'edat adulta de l'Àngela les dones deixen de banda cotilles, vestits llargs i pentinats recollits; aquests canvis externs coincideixen amb l'increment de la presència de la dona en la societat, amb una creixent visibilitat.

XI

De desequilibris n'hi havia, i grans, en el Palafrugell de l'Àngela. I de violència en la defensa de les diferents posicions ideològiques, dels diferents projectes de futur, també. Tinc una fotocòpia del setmanari *Ara*, del 29 de gener de 1936: "Davant de la propera diada electoral, les dames de la Confraria de l'Estropajosa, estan desplegant una activitat digna de coses millors visitant les llars humils escampant el tòpic de què si l'Esquerra guanya es tancaran les fàbriques i es cremarà la gent, i prometent que, si voten els altres no els mancarà res. Afegeixen que, si voten per ells, a més a més del benestar que ajudaran a assolir, elles els proveïran de tot el que els manqui. Sabem que davant d'aquestes activitats alguns veïns estan disposats a contestar a les dames en qüestió d'una manera adequada. Aprofitem aquesta avinentesa per recordar a aquestes senyores que quedant-se a casa seva s'estalviarien, potser, algun disgust d'importància que la seva especial recerca de vots els pot portar". Com a mostra del clima que es vivia, crec que ja serveix.

I els anarquistes? A més de la seva acció sindical, havien fundat l'any 1933 l'Ateneu Cultural Racionalista, al carrer de Cavallers. Durant la guerra l'Ateneu es va traslladar a un dels edificis confiscats, can Bech (l'actual Ajuntament), i es va anomenar Ateneu Llibertari. Tinc unes notes del que em va explicar en

Jaume Guasch: a l'Ateneu s'hi reunia molta gent jove i s'organitzaven diferents activitats; hi havia una coral i una secció de teatre, es feien classes d'esperanto i de gimnàstica, conferències sobre nutrició, excursions... Es parlava de solidaritat, de justícia social, d'amor lliure (*sense papers*, em puntualitza, no fos cas que jo ho interpretés d'una altra manera), de natura, de llibertat, de l'abolició del govern i de tot el poder que estableix la llei i la imposa als altres... En aquest punt en Jaume em va comentar que la participació d'anarquistes en el govern republicà va ser considerada una estratègia errònia per molts dels cenetistes palafrugellencs.

La Rosa Laviña em va dir que havia sentit parlar l'Àngela a l'Ateneu, i que ho feia molt bé. No em podia dir de què parlava, després de tant de temps, però els temes no devien anar gaire lluny del programa dibuixat per en Jaume. La Rosa em va confirmar també que les idees debatudes a vegades tenien concrecions pràctiques: per exemple, ella portava un banyador modern, que li havia comprat el seu pare, dels que permetien que toqués el sol a bona part del cos. La incomprensió i la crítica esdevenien a vegades falsedat: *Deien que feia nudisme, i no era pas veritat!* Reconec que no vaig valorar les exclamacions de la Rosa en la seva justa mesura fins que, parlant del tracte rebut a França quan acabaven de passar la frontera, parlant de dutxes i de desinfeccions de roba, em va dir una frase que no vaig anotar enlloc però que recordo perfectament, una frase amb la qual volia fer-me entendre el trasbals viscut, una frase indignada que ella va sentir a una de les dones del seu grup: *No m'he despullat mai davant del meu home i ara m'he de despullar aquí davant de vosaltres?* Hi ha frases aclaridores, sí...

Trobo una nota d'un altre palafrugellenc a qui vaig preguntar sobre l'Àngela: el senyor Paco Torres, el 27 de maig de 2005, quan

ja feia un any que havia publicat l'article; a hores d'ara no li puc demanar res més, ja és mort. Aquestes coses afecten... No recordo ben bé com va anar. Sé que estàvem parlant d'un altre tema i vaig pensar que, per edat i per inquietuds polítiques, ell potser em diria alguna cosa de l'Àngela i l'hi vaig preguntar. Ho vaig encertar de ple, i no com altres vegades que m'he trobat algú que no vol –no pot– parlar d'aquesta època, o algú que en parla i s'hi enfada i s'al·tera tant que ho hem de deixar córrer. Hi va haver gent que hi va perdre molt, a la guerra; i m'ha quedat ben clar que la mort de pares, germans, marits, es continua plorant tota la vida.

Durant la República i la guerra en Paco era molt jove i molt inquiet, *era dels que fiquen el nas a pertot* –em va dir. Entre un munt d'anècdotes, passant d'un tema a un altre amb una velocitat vertiginosa, el senyor Torres em va explicar que el local del Sindicat de la CNT era al carrer de Quatre Cases i després del 36 en una casa confiscada (com l'Ateneu!), on hi ha ara els Mobles Batlle. I que ell hi havia vist l'Àngela, *una dona que tenia geni i comptava, com una Frederica Montseny*. El paral·lelisme està bé: com la Frederica, ella va formar part d'un govern –en aquest cas, local– tot i que una part dels companys de sindicat no hi estiguessin d'acord. En les discussions sobre la primera ministra espanyola l'Àngela devia defensar-la. Això ja ho dec poder donar per segur, no? I amb geni, és clar.

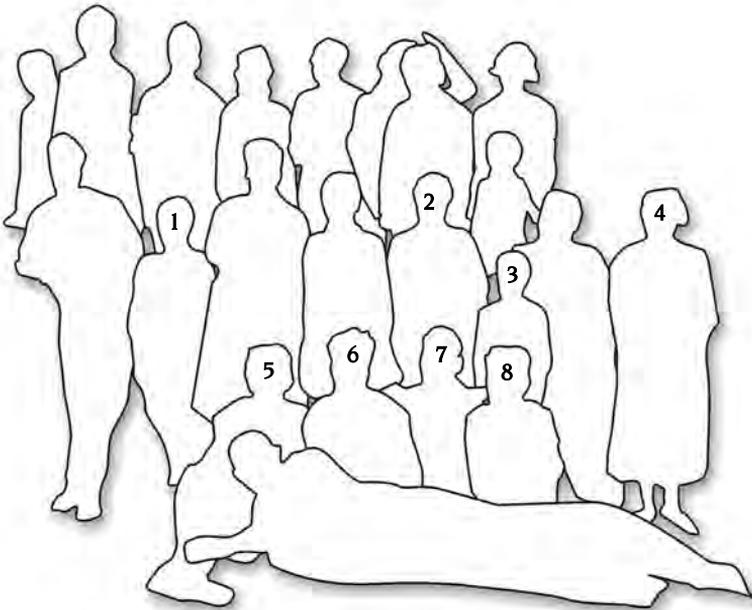
A més de facilitar-me informació, el senyor Torres em va deixar fer una còpia d'una fotografia: els socis de la barraca d'en Patlleri al costat de llevant de Tamariu, l'estiu de 1930. Va ser una gran sorpresa. És una fotografia típica de les anades en colla a Tamariu a passar els diumenges, l'entreteniment més habitual durant el bon temps per a la majoria dels treballadors del suro. Hi surten vint-i-dues persones entre petits i grans, homes i dones. L'Àngela i el seu home estan asseguts a terra, de costat, ben junts, a primera fila;

se'ls veu joves i somrients. Reviso el que he escrit fins ara i faig comptes: el 1930 fa quatre anys que viuen aquí, l'Àngela treballa a la fàbrica, i ja tenen els seus dos fills. El senyor Torres és el nen que està dret darrera d'ells, amb el cabell molt curt; potser la forma de la boca... Si ell no m'hagués assenyalat qui és l'Àngela, no l'hauria reconegut. Aquí porta un vestit clar, i mira directament la càmera, i –és clar– somriu; nou anys mes tard, a la fotografia de Saint Cosme de Vair, les coses seran ben diferents. I en Ramon? Era la primera vegada que el veia, i tenia molta curiositat. Vesteix de fosc, porta els cabells un xic llargs i estufats, i se'l veu massa jove per al destí que l'esperava; nou anys més tard, ell ja no hi serà.

No sé si es varen retratar al matí, acabats d'arribar després del trajecte a peu des de la vila, o just abans de posar-se a fer l'arròs, o acabada la jornada després de menjar i cantar, a punt de tornar abans no es faci fosc. Aquesta és una altra cara de la vida quotidiana, la de la festa, que depenia molt del calendari: anar a berenar a una pineda o a una font, a caçar bolets o a buscar espàrrecs, a un poble veí per la Festa Major (a peu, en bicicleta o com a molt en el tren petit!)... I, sempre que hi havia ocasió, els joves anaven a ballar al Centre Fraternal. La Rosa Laviña me n'ha parlat moltes vegades amb nostàlgia: la família, la colla d'amics i amigues... en aquestes ocasions es divertia molt. I, curiosament, a casa dels Laviña també se celebrava el Nadal! La Rosa recorda amb tot detall els àpats de la Festa Major (*oca o ànec amb naps i de postres relleño*) i de Nadal (*macarrons i de postres braç de gitano o crema de Nadal, amb vuit ous per un litre de llet!*). No hagués dit mai que a casa d'en Martí Laviña, que tenia ben clar que els seus fills no havien de fer la comunió, se celebrés cap festa que tingués res a veure amb l'Església catòlica! Però potser pel caire familiar el Nadal és el Nadal... I el Nadal i la Festa Major de l'Àngela, en Ramon i els seus fills? Com ho tenien ells per trobar-se amb els parents? Més complicat que la Rosa, segur.

*Socis de la barraca d'en Patlleri al costat de llevant de Tamariu, l'estiu de 1930.
Autor desconegut. Col·lecció Paco Torres. AMP.*

*1. Fill d'en Mallol - 2. Enrica Vergeli - 3. Paco Torres - 4. Raimunda Agustí
5. Àngela Clos - 6. Ramon Gou - 7. Mallol - 8. Mero Isern*

L'Ajuntament

XII

“Àngela Clos Batlle va néixer a Cantallops el 24 d’agost de 1897, i era la gran de quatre germanes; el seu pare era ramader i la seva mare mestressa de casa. El 1904 es va traslladar a Agullana, on aniria a l’escola. Allà iniciaria una família amb Ramon Gou Tornafoch, sabater nascut a Barcelona, i naixeria el seu fill Pere el 1924. La filla, Rosa, naixeria ja a Palafrugell l’any 1927, al domicili al carrer de la Font. Aquí l’Àngela va treballar en fàbriques de suro i va militar activament a la CNT. Els qui la conegueren coincideixen a destacar el caràcter ferm, la facilitat per prendre iniciatives i per expressar-se, i la seriositat de l’Angeleta.”

En l’article només hi vaig posar les dades que no admeten interpretació ni discussió, i les informacions orals contrastades: tothom que va conèixer l’Angeleta coincideix en aquests trets de la seva personalitat. També tenia les actes del Ple per poder saber quina havia estat l’actuació de l’Àngela a l’Ajuntament; no les havia revisat totes encara, i s’acostava el termini per enviar el text. Si he de dir la veritat, a més veia molt difícil fer una valoració global comprimida en un parell de frases. O sigui que no en vaig dir res. Però vaig decidir que continuaria, a estones, fins al final, encara que ja no n’hi hagués cap necessitat. La història de l’Àngela, senzillament, m’interessava.

D'actes n'hi havia –n'hi ha– un munt, perquè es reunien cada setmana. Em va sorprendre que s'alternessin les sessions celebrades amb les que no es porten a terme per falta de quòrum, fins que vaig llegir que la primera convocatòria era el dimecres a les dinou hores trenta minuts, i la segona el divendres a la mateixa hora. En l'acta del 6 de novembre de 1936 queda recollit que hi ha consellers que tenen problemes per ser puntuals, i s'excusen dient que el divendres acaba el treball a les fàbriques i ja se sap... L'alcalde diu que si s'acudís a la primera convocatòria no hi hauria aquests problemes. Hi posa pau un conseller que proposa que les sessions se celebrin a les vint trenta en lloc de les dinou trenta, i la proposta és aprovada per unanimitat. A l'acta següent, l'11 de novembre, no hi ha quòrum; està clar que les sessions van continuar –de moment– essent els divendres... Hi ha actes de poques pàgines i actes més llargues, depèn dels assumptes a tractar i dels acords i desacords; en general diria que el secretari recull amb prou exactitud el que passa, i que tots plegats tenen un aire de seriositat, de voler complir amb el paper que els toca fer.

L'acta del nomenament de l'Àngela –del 17 d'octubre de 1936– i la següent me les vaig llegir de dalt a baix i en vaig fer reproduccions; hi he subratllat el que m'ha cridat l'atenció, com per exemple que l'alcalde es refereix a l'Àngela com a conseller i no com a consellera (per falta de pràctica, imagino). En els acords del 23 d'octubre de 1936, la primera sessió de treball del nou consistori, hi vaig trobar la guerra però també la normalitat del dia a dia, el manteniment de les funcions bàsiques que feia en aquell moment l'administració local. I així es concedeix excedència a un empleat que ha estat admès com a voluntari per anar a lluitar al front, s'anomena el substitut d'un professor de l'Escola d'Idiomes que està malalt, s'aproven els arbitris de finques urbanes mancades de vorera i els de conservació i reparació de criptes i nínxols, es donen per assabentats de les anàlisis de la llet, s'aprova que la

comissió de Cultura efectuï les obres més imprescindibles en les Escoles Nacionals per un import màxim de 3.000 pessetes, s'aprova la proposició de la comissió de Sanitat i Assistència Social de fer els estudis necessaris per al sanejament dels terrenys propers al pou municipal de les Arenes, es comença a treballar en la construcció d'un nou grup escolar subvencionat per l'estat i en la unió de dos carrers –millora pública que ha de donar treball a molts obrers–, es debat el destí de les campanes (consta que han estat retirades dels campanars en virtut d'una ordre del Comitè Antifeixista Central i no hi ha cap referència a la crema d'esglésies del juliol anterior), s'acorda que els consellers es donin el tractament de company i es tracta el problema de la manca imminent de matèries primeres per a la indústria. La sessió acaba a les 20 hores i 45 minuts; ha durat una hora i quart i ocupa deu pàgines. La proposta de la comissió de Sanitat i Assistència Social, a la qual pertany la primera regidora, ha estat defensada pel company Cuixart, o sigui que de moment no s'ha produït una intervenció directa de l'Àngela. No trigarà gaire, però: la trobo en l'acta següent, el 30 d'octubre de 1936, en l'acord indexat amb la paraula “Gerseys”.

“Tot seguit va fer ús de la paraula la companya Àngela Clos preguntant al company President de la Comissió de Treball i Obres Públiques, on s'han d'adresar les peticions per adquirir llana amb destinació a la confecció de gerseys pels que lluiten al front, i si és possible intensificar la producció d'aquesta classe de gèneres.

Li contesta el company Català, President de dita Comissió, dient que per a obtenir llana per a la confecció de gerseys cal procurar-se el corresponent val que facilita la Borsa del Treball: que les màquines de teixir que foren incautades pel dissolt Comitè Antifeixista permetran intensificar la confecció de gerseys i que oportunament es proposarà al Consistori la forma de poder portar a cap aquesta intensificació.

La companya Clos diu que en un dels darrers números publicats per Solidaritat Obrera s'ofereix el subministrament de 5000 kilos de llana per a la confecció de gerseys.

El company Font diu, que donada la importància de l'assumpte cal trobar llana en quantitat suficient per a poder intensificar la confecció de gerseys.

La companya Clos diu que convé apressar la confecció d'aquesta classe de vestiment per tal d'alleugerir les rigors del fret que experimenten els companys que lluiten al front.

Intervé el company Gubert dient que encara hi ha llana en existència la qual pot utilitzar-se per a la confecció de gerseys, i que si en manca cal fer el possible per a obtenir-ne.

El company Català, resumint tot el que acaben d'exposar els companys que han intervingut en aquest assumpte, diu que l'únic problema per a atendre el prec de la companya Clos consisteix en trobar llana en quantitat suficient, i que a aquest objecte la Comissió que ell presideix farà les gestions que calguin”.

I aquí s'acaba el tema, de moment. L'inicial “oportunament es proposarà al Consistori la forma de poder portar a cap aquesta intensificació” s'ha convertit en una promesa d'acció. Sembla que l'Àngela està ben informada i que no abandona un tema fàcilment...

XIII

“Comissió de Sanitat i Assistència Social.

A) Aigües potables, Clavegueres, Desinfeccions, Règim Sanitari dels Cementiris, de l'Escorxador i, en general de tots els edificis municipals; Inspecció i millora higiènica de les cases habitació i dels establiments destinats a la venda d'articles de consum. Policia d'higiene i serveis generals de salubritat. Inspecció Sanitària de vies públiques, quadres, estables i aliments.

B) Protecció de menors, orfes, vells i desvalguts, Assistència mèdica i farmacèutica de caràcter domiciliari. Servei benèfic de llevadores. Institucions d'Assistència Social, etc.”

Aquestes eren les competències de la comissió, relacionades en l'acta del Ple de 24 de desembre del 1936, els temes en els quals l'Àngela havia de treballar i fer propostes, juntament amb els seus companys. Uns companys que canvien, perquè hi ha reorganitzacions de les comissions, substitucions de consellers, i fins i tot dimissions davant de desacords, com és el cas de l'abril del 1937 davant d'ocupacions de finques per part del POUM que no s'havien autoritzat.

Repaso les fotocòpies i les notes: bombes elevatòries d'aigua, problemes econòmics de les famílies dels milicians, repartiment

de roba d'abric a refugiats malaguenys i d'una partida de patates que provenen de Gelsa (Aragó) per als nens d'allà que han estat acollits a la vila... És difícil valorar el treball de la comissió. Hi va haver un bon equilibri entre competències, recursos i actuacions? Varen ser encertades les prioritats? S'hauria pogut fer més quan les coses varen empitjorar a mesura que avançava la guerra, amb l'escassetat d'aliments que es va començar a notar cap a final de 1936, amb l'arribada de refugiats a partir de principi de 1937? Per esbrinar tot això cal tenir més informació i més recursos d'anàlisi dels que jo dispo, segur. Tinc una única indicació clara: parlant ja fa anys d'aquest tema amb el senyor Sureda, membre també de la comissió –tan bé que m'hauria anat preguntar-li per l'Àngela, però llavors encara no en sabia res, d'ella, i ara ja no hi sóc a temps–, em va semblar que se sentia satisfet del que havia pogut fer, del que havia ajudat, tot i que després ho va pagar amb una condemna a mort commutada finalment per una pila d'anys de presó.

L'Àngela es manté a la comissió de Sanitat fins a l'11 de març de 1937, en què passa a Cultura juntament amb Colom (ERC) i Pujades (PSUC). Després del tema dels jerséis, les actes no recullen més intervencions individuals de la consellera fins a aquesta data, exceptuant una votació sobre si s'autoritzen balls benèfics o no el 14 de gener de 1937. L'Àngela diu que “per a celebrar balls cal que hi hagi alegria, la qual no pot existir en el poble havent-hi, com hi ha, germans nostres que estan ofrenant llur vida en la lluita contra el feixisme, i que de consegüent no deu accedir-se al que sol·liciten els signants de l'escrit que s'ha llegit”. La petició va ser desestimada per setze vots a dos.

XIV

Les competències de la comissió de Cultura eren “Escoles d’instrucció professional i artística, Biblioteques, Edificis escoles, Foment de manifestacions artístiques i, en general, totes les qüestions relacionades amb la instrucció pública, Espectacles, en el seu aspecte cultural, artístic i moral, Festejos i altres actes que tinguin per finalitat l’esbarjo popular.” Canvi de responsabilitats, doncs. El primer tema que tinc anotat porta la data del 29 d’abril: el Ple es planteja un préstec de 267.000 pessetes per al grup escolar que hi ha projectat i la petició al Col·legi d’Arquitectes de Catalunya de designació d’un arquitecte per encarregar-li la direcció del projecte.

El llibre *L’ensenyament a Palafrugell*, de Joan Busquets i Josep Molero, dedica un capítol a la Guerra Civil i resumeix així el que va passar del 1936 al 1939. “L’esclat de la Guerra Civil el juliol de 1936 va iniciar un complex procés de canvi a tots nivells. A Palafrugell les Milícies Antifeixistes van incautar les escoles religioses, i l’arribada de nens refugiats va augmentar encara més la desescolarització. En resposta a aquesta situació, la subdelegació a Palafrugell del Consell de l’Escola Nova Unificada (CENU) va habilitar varis locals com a escola. Hi va haver un important moviment de mestres; els dels col·legis religiosos van haver de fugir,

alguns dels mestres públics van ser cessats i d'altres van marxar al front”.

Enmig d'aquest panorama el desembre de 1935 l'Ajuntament havia aprovat un projecte de noves escoles signat per l'arquitecte municipal Isidre Bosch, que responia a la petició que s'havia fet l'octubre anterior per part del Consell Local de Primer Ensenyament. Aquest projecte es posa com a exemple de la voluntat d'escolarització de tot Catalunya durant la Generalitat republicana, de com els corrents europeus de l'arquitectura racionalista encaixen en els objectius d'aconseguir aules ben il·luminades, orientades i ventilades, i de com moltes d'aquestes iniciatives no varen poder passar de la fase de projecte. Els plànols d'Isidre Bosch es poden consultar en el llibre *Miratges. 300 anys de projectes no realitzats a les comarques gironines*, editat per la Diputació de Girona. “Escoles graduades per a nois i noies. Cantonada al carrer de Clavé amb el carrer de la Font. 1935” seria un més dels projectes al calaix.

Si l'escola s'hagués fet, l'Àngela l'hauria tingut a tocar de casa seva, i potser hi haguessin anat els seus fills. El 1937 en Pere té tretze anys i la Rosa deu. Ells devien estudiar a l'escola pública, a l'edifici modèlic pagat pel filantrop Torres Jonama i inaugurat l'any 1925; no la tenien gaire lluny, tampoc. Aquí a l'hora de matricular els alumnes es va donar preferència als que ja hi assistien en cursos anteriors, es va patir com a pertot el control ideològic i el moviment de mestres, i les condicions van empitjorar al final de la guerra, quan faltava material pedagògic, llibres, mobiliari i professors.

A més dels acords relacionats amb el projecte de noves escoles, n'hi ha d'altres referents als locals provisionals. Per exemple tinc anotat que la comissió de Cultura proposa el 29 de juliol de 1937

que se l'autoritzi “per a efectuar els treballs que sian necessaris per a poder dotar d'aigua l'Escola instal·lada a la fàbrica Torres, per tal que aquesta pugui ser convenientment sanejada”. Mentre es planificaven obres ambicioses calia estar atents als aspectes pràctics i quotidians, com poder fregar les instal·lacions amb què es comptava, i en això l'Àngela, a punt de fer els quaranta anys, treballadora del suro i mestressa de casa i mare, també hi podia fer una bona aportació.

XV

“Acte seguit va fer ús de la paraula la companya Clos interessant que per qui correspongui es dongui ordre als taberners de la població de que no subministrin begudes a persones propenses a embriagar-se, a l’objecte d’evitar l’espectacle deplorable que donen alguns individus, principalment a la nit dels divendres i dissabtes, de transitar pels carrers completament ebris. El President de la Comissió de Governació companya Català manifesta que aquesta vetllarà per a que no es produeixin els casos que denuncia la companya Clos”.

Amb aquesta intervenció, recollida a l’acta del 25 de març de 1937, queda clar que els consellers plantejaven els problemes que els preocupaven, a més dels referents a les seves pròpies comissions; i queda clar també que l’Àngela intenta posar ordre en un tema ben complicat, del qual no he trobat posteriorment cap més notícia a les actes.

Una altra qüestió on l’Àngela intervé de manera significativa és la dels refugis. El 13 de maig de 1937, amb el company Mulà, proposa: primer, que es declari el tema urgent; segon, que comenci immediatament el treball de construcció de refugis subterranis contra els bombardejos; tercer, que la construcció la faci la briga-

da municipal, per donar treball a obrers en atur forçós. La proposta, clara i directa, passa a estudi de les comissions de Finances i Governació i Obres Públiques. No es tornarà a tractar fins al 29 de juliol, quan es presenta l'informe de les comissions. Sort que es considerava un tema urgent! Resumint, es diu que es poden construir sis refugis, s'estableix una prestació personal de tots els homes entre 18 i 55 anys útils per al treball (que es pot redimir pagant una quantitat) treballant per torns un dia cada setmana com a màxim; es preveu els suports logístics necessaris (transports col·lectivitzats, comitès d'empreses...) i l'ajut tècnic d'organismes oficials. No serà tan senzill, però. El 23 de setembre el company Català, de la comissió de Governació i Obres Públiques, informa que no s'ha pogut començar les obres "per haver-se tramès a la Conselleria de Treball i Obres Públiques de la Generalitat un bon nombre de pics i pales en virtut del que havia estat ordenat per la mateixa, que únicament en resta una petita quantitat per als treballs que efectuen els obrers de la brigada eventual. Manifesta, a més, que tan prompte la comissió disposi d'eines suficients per a comensar aquells treballs, ho efectuarà". No sé quina degué ser la reacció de l'Àngela, però si es va posar les mans al cap no consta en l'acta.

Tinc anotat que, entremig, el 5 d'agost i el 12 d'agost es discuteix sobre la redempció de la prestació personal, concretament sobre si pot ser una única quota igual per a tothom de 8 pessetes, fins a resoldre que sí. El 24 de febrer de 1938 s'està preparant el projecte demanat per la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, necessari per obtenir el seu ajut. L'1 de setembre Laviña (Clos no assisteix a aquesta sessió; des de la mort del marit assisteix a ben poques) demana "que es procuri que els refugis que s'estan construint en aquesta vila tinguin la deguda solidesa per tal de garantir en el possible la seguretat de les persones que hagin d'acudir-hi en cas necessari." L'alcalde respon que "alguns sacs terrers

que protegeixen els refugis s'han desmoronat a causa de les pluges i dels actes d'incivilitat comesos per algunes criatures” i que es mirarà que no es repeteixi el problema. Laviña aclareix que “el sostre d'un refugi es va despendre degut a que les vigues que el sostenien no estaven ben col·locades a les parets de contenció”. I acaba el tema amb l'alcalde prenent-ne nota i dient que “es procurarà que els refugis tinguin la major solidesa possible”.

Per tant l'1 de setembre de 1938 alguna cosa s'estava fent, i en més d'un refugi. Jo només tenia constància –gràcies al testimoni del senyor Torres, recollit per Lluís Molinas a *Palafrugell 1936-1939 (Recull-testimoni d'una guerra)*– que s'havia construït un refugi anti-aeri al carrer de Cases Noves, davant de l'antiga fàbrica Torres, amb dues entrades i un túnel d'evacuació; i que s'havia destruït quan es va urbanitzar la zona. Em pensava que les fortificacions (els dos búnquers a l'autovia i les trinxeres i el túnel al Puig Rodó) eren els únics testimonis que ens quedaven d'obres vinculades a la Guerra Civil. S'havien fet més refugis, doncs?

A vegades, quan tens un interrogant sembla que la resposta et vingui a trobar, i aquesta ha estat una de les vegades: el 15 de juny el diari *El Punt* publicava un testimoni, el d'Antonio Valero, en una sèrie de vivències sobre la guerra. El senyor Valero, ara resident a França, vivia de petit a Calella, i explicava els seus records de com, quan passaven els avions o veien a l'horitzó un vaixell de guerra, baixaven per una escala estreta i es refugiaven en un pou de glaç ran de mar. Un pou de glaç a Calella? Amb la pàgina a la mà me'n vaig anar a consultar la meva veïna i assessora de temes calellencs, la Carme Morató. I res de pou de glaç. La Carme recorda perfectament (ella era una mica més gran que el senyor Valero) que a la Platgeta s'havia foradat la roca i al davant hi havia sacs de sorra com a protecció. El forat, on hi cabien unes deu persones, s'havia fet a base d'explosions; quan sentien un so eixordador els

calellencs deien *una barrinada de na Biencinta*, perquè se n'havia encarregat la dona d'un carrabiner, que era asturiana. A més, hi havia altres llocs a Calella (un clot darrera l'església, una paret de roca darrera les escoles, per exemple) on s'havien improvisat refugis; això mateix es devia haver fet en diferents sectors del terme.

Em semblava impossible no haver vist res a la Platgeta. Després d'un ràpid treball de camp, vaig localitzar en la paret de roca el lloc (ara tapat amb ciment) on, de petits, s'havien refugiat la Carme i l'Antonio; davant hi ha unes plantes que ho amaguen una mica. De tota manera, encara que m'hi hagués fixat, no se m'hauria acudit mai que allà hi havia hagut un refugi. Sort dels records dels grans... Al final de la guerra *na Biencinta* va marxar a l'exili, i abans va deixar la seva vaixella a casa dels Morató perquè l'hi guardessin; la Carme m'ho ha explicat i m'ha dit també que no hi va haver mai ocasió de tornar-l'hi, que no la varen veure més. L'Àngela degué deixar alguna cosa a alguna veïna, també, esperant tornar?

Els bombardejos temuts per l'Àngela i bona part de la població varen acabar en poca cosa: alguns obusos del vaixell de guerra *Canarias* a Calella sense gaires conseqüències, quan intentava encertar altres vaixells que passaven allà al davant. Viles ben properes no varen tenir tanta sort. De tota manera, a l'última acta de l'Ajuntament republicà encara hi consta aquesta preocupació en el penúltim tema tractat: "Immediatament va fer ús de la paraula el company Iglesias interessant es procuri evitar que continui circulant el rumor d'un possible bombardeig aeri d'aquesta població. El Sr. Alcalde diu que desconeix l'origen d'aquest rumor, però que procurarà esbrinar-ho per a denunciar a llurs autors a les autoritats competents. Diu a més, que la Junta de Defensa Passiva, en compliment de la missió que li és encarregada, va a començar tot seguit la construcció de diverses obres de defensa de la població

civil contra possibles bombardejos aeris, i que ell, per la seva part, pensa convocar les organitzacions polítiques i sindicals de la localitat per a sotmetre a llur consideració si creuen convenient designar un representant de cada una d'elles per a formar part, com Vocal assessor, de la Junta de Defensa Passiva". És el 8 de desembre de 1938. O li faltava informació a l'alcalde Deulofeu, o era molt optimista, o feia el paper que creia que li tocava representar...

XVI

El 29 de juliol del 1937 la comissió de Cultura fa una proposta referent a la Biblioteca Popular:

“1er. Que es declari el tema urgent.

2on. Que es procedeixi al pintat del sostre i les parets de les dues naus en les quals ha d'ésser instal·lada la Biblioteca Popular creada per la Generalitat de Catalunya; així com també a l'instal·lació de la llum elèctrica en dites naus.

3er. Autoritzar a la Comissió de Cultura per a que disposi l'execució dels esmentats treballs”. La proposta s'aprova per unanimitat i sense discussió.

Per situar el tema consulto el llibre *Escriptors a Palafrugell*, de Xavier Xargay. M'assabento que la Biblioteca era una reivindicació popular des de finals del segle XIX, i que en els anys trenta es varen fer els passos definitius per aconseguir-la: la compra d'unes finques entre els carrers de la Tarongeta i de la Garriga amb 6.000 pessetes donades per l'industrial i alcalde Joan Miquel Avellí, i la construcció d'un nou edifici. El 1935 ja començaven al primer pis les classes de l'Escola d'Arts i Indústries i l'Escola d'Idiomes. La planta baixa era la reservada a la Biblioteca, i l'acord proposat per

la comissió de Cultura de l'Ajuntament posava fil a l'agulla per acabar el llarg procés.

Fins aquest moment el més semblant a una biblioteca pública era la Biblioteca del Centre Fraternal, que comptava segons el catàleg de 1915 amb uns set-cents volums. Enric Bagué, a *El Palafrugell popular*, explica que estava situada a la planta baixa al costat del saló cafè i que l'agost de 1931 es trasllada al primer pis, on encara és actualment. L'accés era reservat als socis (en masculí) però l'any 1932 es decideix que tots els joves palafrugellencs menors de 17 anys, fossin socis o no, podien fer-ne ús. El contingut de la biblioteca, tot i la fama d'esquerranosa, era majoritàriament de literatura: clàssics castellans dels segles XVI al XX, les obres catalanes més representatives, una mica de literatura francesa i traduccions al català d'obres d'autors estrangers. És clar que també hi havia *¿Qué es la propiedad?* de Proudhon, *El Capital* de Marx o *La Historia del movimiento republicano en Europa* de Castelar, per exemple. No hi ha registres que indiquin quin va ser l'ús efectiu de la biblioteca; el que sí està documentat és l'ús intensiu de les revistes i periòdics de diferents ideologies i àmbits (local, comarcal, nacional i internacional). Quan la ràdio es podia comprar només en algunes cases, o en una associació pagant-la entre tots, la premsa era essencial per estar informat.

La Biblioteca del Fraternal, amb els seus pupitres i armaris de fusta, amb els volums antics que han sobreviscut a depuracions i pillatges, és un espai privilegiat per anar de visita a un trosset del Palafrugell dels anys trenta, però no és un lloc on em pugui imaginar l'Àngela ni la Rosa. L'espai que les dones tenien assignat era a baix, a la sala de ball: la Rosa hi anava molt sovint i l'Àngela, casada i amb moltes obligacions, hi devia anar molt escadusserament... La Rosa m'ha explicat que llegia les novel·les que li donava el seu pare i recorda especialment la col·lecció *La novela ideal*,

que era editada pels Montseny i volia cobrir a la vegada els camps de literatura popular i divulgació anarquista. Aquest tipus d'obres i la d'alguns autors escollits, com Blasco Ibáñez, eren les que es promocionaven en l'Ateneu.

Em queda molt clar doncs que una Biblioteca Pública on hi pogués acudir tothom, amb una selecció àmplia de llibres i d'hemeroteca, era una primera necessitat i que l'Àngela també ho devia veure així. El 23 de novembre de 1937 arribaven a Palafrugell els primers 2.000 llibres de la Generalitat i un any més tard, el 24 de juliol de 1938, s'inaugurava. Hi va anar, l'Àngela? Fa molt poc que el seu home és mort, però el 28 de juliol la firma de l'Àngela consta en una acta del Ple; i, a més, sabem que només una setmana després havia anat al front en aquell viatge amb la Rosa... No he trobat cap notícia, perquè no hi ha en aquest moment premsa local (l'últim exemplar del diari *Ara* és del 29 de març de 1937) i la recerca en la premsa gironina a internet, per *biblioteca, Palafrugell i 1937* no em dona cap resultat.

Hagués anat a la inauguració o no, segur que l'Àngela se sentia orgullosa d'haver pogut aportar la seva col·laboració per tal que la Biblioteca fos una realitat. Faig un incís: és curiós pensar que aquest projecte va obtenir el consens social, que havia començat amb l'ajuda econòmica de l'industrial Joan Miquel Avellí. I encara un altre: trobo que l'edifici acompanya perfectament el sentiment d'orgull ciutadà, amb els escalons a l'entrada, els finestrals, i els grans dibuixos geomètrics dels rajols, a terra.

A finals de 1938 a la biblioteca hi havia 3.076 llibres. Acabada la guerra patiria també la depuració general, acolliria les restes de l'arxiu de la vila que hi havia a l'església parroquial després de la crema, i amb el creixement dels cinquanta-seixanta quedaria petita. Des de llavors, la història de la Biblioteca aniria per un

cantó i la de l'edifici per un altre. Per sort, el servei de biblioteca pública a Palafrugell no s'ha interromput i els escalons, els finestrals i els grans dibuixos geomètrics dels rajols, a terra, encara hi són a l'edifici del carrer de la Tarongeta.

XVII

La comissió de Cultura intervé també en el Cap d'Any del Combatent, el 9 de desembre de 1937. "Immediatament es donà íntegra lectura a una proposició de la Comissió de Cultura per a que s'acordi:

1er. Que es declari urgent.

2on. Que, demés de la subscripció pública que deu obrir-se per tal de recaptar cabals pel Cap d'Any del Combatent palafrugellenc, es nomeni una comissió consistorial per tal que cuidi de l'organització simultània, d'acord amb les entitats artístiques i culturals de la vila, d'altres actes que ajudin a que la recaptació sigui el més nodrida possible, per tal que el present que pugui oferir-se als nostres soldats sia un digne exponent dels sentiments antifeixistes de la reraguarda palafrugellenca.

3er. Que tots els actes que amb aquest sentit puguin organitzar-se siguin patrocinats per l'Ajuntament".

L'acord comença així, amb el sentit de la urgència, l'economia de retòrica i el resum en tres passos que ja se m'han fet habituals, i continua amb intervencions de companys de l'Àngela, proposant l'ajut dels transports col·lectivitzats de Palafrugell i que

l'Ajuntament contribueixi amb una subscripció. Al final la proposició és aprovada per unanimitat i s'encarrega a la comissió de Cultura que "representi la Corporació Municipal en tots els actes que s'organitzin per aquesta finalitat".

Consulto el diari que portava al front el sabater palafrugellenc Lluís Ros, en el llibre de Jordi Gaitx *Memòria de la República i la Guerra Civil*, i trobo que efectivament cita el gener de 1938 un paquet de l'Ajuntament degut al festival i la recapta, "amb pot de melmelada de taronja, anxoves, xocolata, sal, cerilles, espelmes, periòdics".

Escoles, refugis, biblioteca i ara els combatents; tots són temes que devien interessar molt l'Àngela, però segur que aquest era el que l'afectava més de prop: en Ramon Gou, el seu home, era un d'ells. No sé exactament des de quan, però el seu nom figura en una llista de milicians sobre els quals es demana informació a l'Ajuntament en una carta de l'Ajudant Militar de Marina de Palamós el 15 de febrer de 1940. Quan la vaig trobar vaig pensar en una resposta d'en Pere Calders que vaig llegir fa temps; al periodista que li preguntava per què va anar voluntari al front, tot i tenir un lloc segur a la reraguarda en els serveis de propaganda de guerra, li deia que ell havia anat a lluitar per poder continuar fent escoltar la seva opinió, i abraçant la seva dona, i educant el seu fill; si no li semblava que no hi tindria cap dret. Des de fa poc, amb el llibre d'Albert Joanola *Paco Boera. Un milicià de Palafrugell*, tinc un altre punt de referència: el del milicià que escriu després de sobreviure a un atac d'aviació. "Ara més que mai, m'aferro al pensament i al desig de treure'm l'uniforme, tornar-me'n a casa, confondre'm amb la població civil, apartar-me de tantes tragèdies!". Cares i creus, vivències personals, testimonis reals que sovint tenen poc a veure amb les històries oficials: vés a saber com ho hauria explicat el marit de l'Àngela.

Ramon Gou havia nascut el 1900. Quan va començar la guerra tenia 36 anys i estava casat i amb dos fills; el nen, en Pere, estava a punt de fer 12 anys i la nena, la Rosa, acabava de fer els 9. Em sembla que la Rosa Laviña m'havia dit que en Ramon era baixet, també. En la fotografia de Tamariu estan tots dos asseguts i sí, sembla que tenen una alçada semblant. L'Àngela s'hi repenja una mica, somrient. La imatge em suggereix confiança i afecte i, tot seguit, el convenciment que –tot i els ideals compartits– no degué ser gens fàcil per a l'Àngela tenir el seu home al front.

El 2 de febrer de 1938 es passen els comptes del Cap d'Any del Combatent. Es varen recollir 9.355 pessetes i 75 cèntims: 500 són un donatiu de la Cooperativa L'Econòmica Palafrugellena; 1.042'65 procedeixen de la subscripció entre els obrers de Manufacturas del Corcho Armstrong SA; 7.330 s'han recaptat en la subscripció oberta per l'Ajuntament; i 483'10 són el benefici líquid de la vetllada organitzada per la comissió de Cultura amb aquesta finalitat. I s'han gastat 9.210 pessetes i 95 cèntims en establiments de Palafrugell, Figueres i Girona (perfumeries, grans magatzems i merceries), jornals i transport. En total, queden 145 pessetes i 80 cèntims a disposició de l'Ajuntament. Signen Colom i Clos.

En les actes següents hi ha constància d'alguns canvis en les composicions de les comissions, inclosa la de Cultura; però l'Àngela s'hi manté fins al final.

XVIII

“La companya Clos denuncia que va adquirir un article de perfumeria a l'establiment propietat del veí Pascassi Cuende, sense que li fos entregat el tiquet acreditatiu d'haver satisfet l'arbitri municipal sobre els esmentats articles. La Presidència diu que pren nota de la denúncia que acaba de fer la companya Clos i que imposarà la sanció corresponent al denunciat”.

La lectura d'aquest acord del Ple del 21 d'abril de 1938 m'informa que el motiu Can Pascassio, de la botiga de roba, prové d'un antic nom real –no ho hagués dit mai–, que l'Àngela estava molt convençuda de quins eren els comportaments correctes i que, si no se seguien, era partidària d'estirar les orelles a qui calgués. En un moment d'escassetat i racionament, amb refugiats que havien arribat al municipi i s'havien d'alimentar com fos, els arbitris municipals eren sagrats –per l'Àngela. Al senyor Pascassi, però, no crec que la cosa li fes gens de gràcia...

La paraula denúncia és una d'aquelles que fa venir, en un context de guerra o de postguerra, calfreds. Quan vaig acabar de llegir el que denunciava l'Àngela, em vaig sentir alleujada pel fet que el tema fos menor, com si ella fos una meva avantpassada i jo hagués estat

patint per si havia fet algun disbarat, per si una actuació seva hagués tingut conseqüències fatals per a algú. És una sensació estranya: nosaltres no en som responsables, però ens preocupa –quan no ho sabem– o ens avergonyeix –si ho descobrim. És així.

A Palafrugell durant la Guerra Civil hi va haver episodis violents i morts, i els informes oficials de la postguerra en culpaven tots els *desafectos* que havien tingut un grau de responsabilitat pública, hagués estat la que hagués estat la seva capacitat d'intervenció o de decisió en aquestes desgràcies. Aquestes acusacions tan generalitzades, i les seves dures conseqüències, desdibuixen després els graus reals de responsabilitat.

Si sempre és complicat parlar de responsabilitats personals en situacions col·lectives que clamen al cel, en una guerra encara ho és més. Fins i tot en el cas dels soldats. Se solen separar les víctimes de conflictes entre les dels exèrcits per un costat i els *innocents* per l'altre, però com jutjar molts dels que es varen trobar amb armes a la mà i en la situació de *O jo o el que tinc al davant*? Un bon exemple és en Lluís Ros, soldat de lleva, que escriu –en plena retirada– “En vista que no podíem ni menjar hem decidit incorporar-nos a la brigada...”. No n'estic tan segura de com cal establir els graus d'innocència i de responsabilitat en tot plegat.

S'havia de penedir d'alguna cosa, l'Àngela, al final de la seva vida? Espero que no, que no hagués de portar cap pes afegit i que pogués estar en pau amb ella mateixa, com em va semblar que estava el seu company de la comissió de Sanitat i Assistència Social, el senyor Sureda.

XIX

El 28 de maig el Primer Jefe del Depósito de Reserva de Artillería de Madrid escriu una carta a l'alcalde Deulofeu i li comunica: *“Ruego a V. Que, con las precauciones propias del caso, comuniqué al vecino de esa localidad, Don Benito Gou, que su hijo artillero 2º que fué de éste Depósito de Reserva de Artillería, RAMON GOU TORNAFOCH, falleció a las 12,30 horas del día 22 del actual, en el Hospital Militar de la Fracción del II Cuerpo del Ejército (Madrid), a consecuencia de quemaduras de 2º grado, en cara, ambas piernas y mano derecha, en cuyo Establecimiento ingresó herido el día 13 del citado Mayo. Madrid, 28 de Mayo de 1938”*. Hi posa el vist i plau El Comisario Delegado. Sobre cadascuna de les firmes, un segell. No tinc cap coneixement militar, però diria que el segell porta dibuixada una bomba que comença a explotar. Fa molt mal efecte llegir el text i veure-hi aquests dibuixos, la veritat.

Quan vaig trobar la carta, en el plec de correspondència de l'Ajuntament del 1938, em vaig fixar en les circumstàncies de la mort d'en Ramon, en vaig demanar una fotocòpia i la vaig guardar. Ara, en una segona lectura, m'he aturat en les dates: en Ramon va estar nou dies a l'hospital abans de morir; he comprovat les sessions del Ple, i a la del dia 26 de maig hi ha la firma de

l'Àngela, que encara no sabia que era vídua. I en una tercera lectura –una és lenta– m'he adonat que no demanen que s'avisí a l'Àngela, sinó al sogre.

M'ha costat una estona pensar un perquè: perquè en aquesta època es busca sempre la figura masculina que fa de cap de família, i en aquest cas seria el pare d'en Ramon, imagino. I en una quarta lectura he pensat que els sogres de l'Àngela viuen llavors a Palafrugell, i que aquí potser hi havia l'ajuda que jo trobava a faltar a casa de l'Àngela; i que per saber des de quan hi vivien hauria de tornar a anar a comprovar el padró d'Agullana i buscar-los i veure quan es donen de baixa... I anant endarrere me n'he adonat que les coses no em quadren, que en la inscripció al Registre Civil del naixement de la Rosa Gou l'any 1927 hi diu que l'avi Benito és mort... No hi entenc res. No tenien la informació al dia els del Depósito de Reserva de Artillería? Hi ha un error en el registre de naixement de la Rosa Gou? Quins misteris! Potser més endavant tindrè ocasió d'aclarir-ho.

El que és segur és que a l'alcalde li va tocar informar la família, com en altres casos. A la correspondència de l'Ajuntament en aquests anys, a més, hi consten les gestions de l'alcaldia demanant informació de soldats a petició de familiars que fa temps que no reben cartes. Sí que m'havia imaginat alguns dels problemes del senyor Deulofeu, però desconeixia aquest contacte directe amb el sofriment de les famílies, més freqüent a mesura que avança la guerra.

Ell també és qui informa de manera oficial el Ple, el dos de juny de 1938, només cinc dies després de la sortida de la carta de Madrid: "Acabats els assumptes continuats a l'ordre del dia el President assabentà al Consistori de que el veí d'aquesta vila Ramon Gou Tornafoch, company de la Consellera municipal Ànge-

la Clos, ha traspassat al front de Madrid a conseqüència de ferides rebudes en la lluita contra el feixisme; per quin motiu proposa s'acordi fer constar en acta el sentiment de la Corporació pel traspàs de l'esmentat Gou i expressar a la vídua i familiars del mateix el més sentit condol per la dolorosa pèrdua que acaben d'experimentar. Per unanimitat s'acordà de conformitat amb el proposat per la presidència. No havent-hi cap més assumpte a tractar el President va aixecar la sessió a les vint-i-una hores, del que certifico." Segueixen set signatures. La de l'Àngela no, és clar.

En Ramon tenia 38 anys. A la carta no hi ha cap indicació sobre on l'han enterrat. Algú de la seva família haurà pogut localitzar, anys després, la seva tomba?

DEPÓSITO DE RESERVA
DE ARTILLERÍA DE MADRID

MAYORÍA

Núm. 0419

Ruego a V. que, con las precauciones propias del caso, comunique al vecino de esa localidad, Don Benito Gou, que su hijo artillero 2º que fué de éste Depósito de Reserva de Artillería, RAMON GOU TOMA NAFOCH, falleció a las 12,30 horas del día 22 del actual, en el Hospital Militar de la 1ª Fracción del II Cuerpo de Ejército (Madrid), a consecuencia de quemaduras de 2º grado, en cara, ambas piernas y mano derecha, en cuyo Establecimiento ingresó el día 13 del citado Mayo. Madrid, 28 de Mayo de 1938.
El Primer Jefe.

El Comisario Delegado.

Sr. Alcalde Presidente del Consejo Municipal de Palafrugell
Gerona.
=====

Carta adreçada a l'alcalde de Palafrugell el 28 de maig de 1938 pel cap del Depósito de Reserva de Artillería de Madrid. Fons Ajuntament de Palafrugell, Correspondència. AMP.

A Veneçuela, passant per França

XX

“Al final de la Guerra Civil va marxar a l'exili amb els seus fills; Ramon Gou havia mort al front de Madrid. Junt amb un grup de palafrugellencs es varen instal·lar a Saint Cosme de Vair; l'Àngela parlava francès i a la pràctica exercia de responsable de la colla. Amb el temps algunes famílies van tornar, i d'altres es varen instal·lar definitivament a França. L'Àngela i els seus fills varen marxar a Veneçuela, i allà va morir, el 8 de setembre de 1988.”

I ja està, aquí acaba l'article... “Va marxar a l'exili amb els seus fills”. Sembla mentida que es pugui resumir tant, que en tan poques paraules s'incloguin pàgines i pàgines de dubtes finals, de preparatius, de neguit, de fer el cor fort, de trajecte dur, de llençar el que ja no es pot portar, d'amagar-se quan passen avions metral·lant, de por, de continuar, de passar gana i fred, de patir pels teus, de pensar en el que has deixat enrere, d'impotència, d'angoixa, de desesperació, d'esperança, de tornar a començar... És clar que si aquesta frase queda curta, la que segueix no en parlem: “Ramon Gou havia mort al front de Madrid”.

A partir d'aquí hi ha interrogants que es poden esbrinar i altres que no. Llegint el llibre de l'Antònia Adroher –la primera regidora

de l'Ajuntament de Girona– i en Carmel Rosa, *La llavor dels somnis*, vaig pensar que si en Ramon i l'Àngela haguessin pogut envellir junts segurament haurien estat com ells, i no com les parelles que van baixant els escalons del desengany i de l'amargor d'un en un o de dos en dos... Hi havia muntanyes, a Veneçuela, on vivia l'Àngela? Hi havia mar? Estava en contacte amb les seves germanes, encara que fos per carta? Com se sentia quan pensava en el temps de la República i de la guerra?

Thérèse Mitrani, al final del seu llibre *Service d'évasion*, explica que el 8 de maig de 1945, quan se n'adona que ha acabat la seva feina a la Resistència i el perill constant en què ha viscut, entra un moment en el parc de Perpinyà. *“Les grands platanes sont toujours aussi beaux. Je m’assieds sur un banc. Comme autrefois, des enfants jouent, des amoureux s’enlacent. Comme autrefois, mon coeur est bouleversé, non plus d’inquiétude, mais d’émotion”*. I repassa noms de vius, morts i desapareguts. I acaba: *“Des cris de joie. Des yeux volés de larmes. La Marseillaise. La musique de la foire. Des drapeaux. Et, sur tout cela, le ciel lumineux, merveilleusement indifférent et calme”*. La Thérèse, una dona normal i corrent, amb les seves contradiccions i limitacions, ha fet el que podia fer en les circumstàncies que li ha tocat viure, ha passat por i angoixa, s'ha sentit útil. Ara que tot ha acabat s'emociona, i recorda, i mira l'alegria que hi ha al seu voltant, i veu que la vida continua i que el cel és lluminós, meravellósament indiferent i encalmat.

L'Àngela i molts exiliats tenien el 1939 l'esperança de poder tornar aviat, l'esperança que les circumstàncies polítiques farien un tomb. Els primers anys de la Segona Guerra Mundial varen canviar aquestes perspectives i des de França, davant l'amenaça de l'ocupació alemanya, es varen produir nous desplaçaments. Buscant informació al Google, en una pàgina d'una organització catalano-americana, he trobat que a Veneçuela hi varen anar els geògrafs

Pau Vila i Marc Aureli Vila, el polític Carles Pi i Sunyer i el seu secretari, Pere Grases, l'escultor Ernest Maragall... Es remarca que tots varen realitzar aportacions al país d'acollida, i que a més hi varen emigrar molts professionals. L'Àngela havia treballat en la indústria del suro a Palafrugell i a Saint Cosme de Vair en una fàbrica de peces per a cotxes i avions, i els seus fills estaven a l'inici de la seva vida laboral; no sé en què es varen ocupar però el que és segur és que varen trobar la manera de guanyar-se la vida.

Allà, a Veneçuela, l'Àngela esperava encara un retorn? Fins quan? Quan va morir Franco i va començar un nou període democràtic, l'Àngela tenia setanta-vuit anys. La seva filla em va dir que no havia continuat la seva activitat política; potser sentia que havia tancat una etapa i que –com Thérèse–, amb contradiccions i limitacions, havia fet el que podia fer en les circumstàncies que li havia tocat viure. L'Àngela, a més, pertanyia al bàndol dels vençuts, havia perdut el marit i estava lluny dels seus familiars i del seu país. Els fills li havien de ser un recordatori constant de tot plegat i, a la vegada, una evidència que la vida continua i un estímul per no aturar-se. I el cel de Veneçuela li deuria semblar, també, lluminós i meravellosament indiferent i encalmat.

XXI

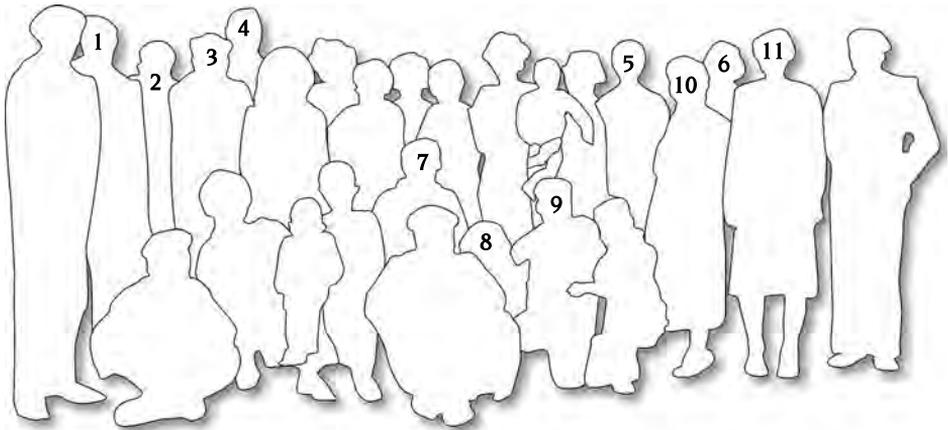
“Época Nacional-Sindicalista. 8 de febrero de 1939. Constitución de la primera Comisión Gestora Provisional después de ser liberada la población por las tropas del Glorioso Ejército Nacional, acaudilladas por el Generalísimo Franco”. Així continuen les actes del Ple, que havien quedat interrompudes després de la del 8 de desembre de 1938. És curiós veure que la lletra és la mateixa, que el secretari –meticulós– ha transcrit les actes anteriors però ja no les ha signades ningú, que les fórmules que utilitza es mantenen –l’“Immediatament” passa a ser “Inmediatamente”–, però s’incorporen datacions en anys triomfals i visques a Espanya i a Franco...

Les noves actes em recorden el NO-DO i els llibres de text de l’escola. Per a mi, que vaig néixer el 1957, la ideologia oficial formava part de la quotidianitat de la infantesa. Va seguir l’etapa franquista de lluny, l’Àngela? Li arribaven notícies de fets que jo vaig descobrir a la Universitat, com la vaga de tramvies a Barcelona l’any del meu naixement, una vaga imaginativa que em va obrir la porta de tot un món que desconeixia? Va ser a temps de saber que es començava a valorar els testimonis de la gent que havia viscut els anys trenta, que s’investigava, que es recuperava una part de la nostra història?

Ara fa vint anys de la mort de l'Àngela, als 91 anys. Déu n'hi do! I l'Antònia Adroher? Faig la resta, va morir el 2007 i va néixer el 1913: 94 anys. Aquestes dones eren resistents, de pedra picada... Han viscut quasi un segle, quasi tot el convuls segle XX, i l'han viscut intensament; i, pel que fa als canvis en la visibilitat de les dones, en la participació activa en la societat, són uns personatges que s'han guanyat la incorporació en el nostre arbre genealògic col·lectiu com a pioneres.

Les famílies Guasch, Deulofeu, Sabater i Gou, amb altres refugiats, a Saint Cosme de Vair l'any 1939.
Autor desconegut. Col·lecció Albert Deulofeu. AMP.

1. Jaume Guasch - 2. Pere Gou (fill d'Angeleta Clos) - 3. Martí Sabater - 4. Albert Deulofeu -
5. Remei Palau (Sra. Guasch) - 6. Mare de l'Albert Deulofeu - 7. Mare de Martí Sabater
8. Rosa Gou (filla de l'Angeleta Clos) - 9. Gaspar Sabater - 10. Angeleta Clos - 11. Moret

Punt i seguit

XXII

“Estas líneas para agradecerle el trabajo que hizo para nosotros. Me hubiera gustado poder decirle oralmente pero el teléfono después de repicar dos o tres veces la línea se cortaba. Haré el envío a mi hermano cuando la situación en Venezuela sea más tranquila. Le deseo que pase un fin de verano con muchos baños en la Costa Brava. En tiempos lejanos fuimos mucho a la Costa Brava. Qué bonito... y qué lejos... Saludos sinceros. Rosa Gou (ahora Le Reste)”.

La postal, agraint l'enviament de dos exemplars del butlletí, em va fer molta il·lusió; al davant hi ha un bonic ram de flors, de colors vius, pintat amb la boca per Monika Kaminska. Em va sorprendre, després d'haver parlat amb ella en català, rebre el text en castellà; però és clar, en la seva educació l'ensenyament del català degué ser breu, i va completar la formació a Veneçuela. El “*Qué bonito... y qué lejos...*” em va portar a comptar altra vegada: quan ella va marxar el 1939 tenia onze anys; va tornar, després, a banyar-se a les platges de la seva infantesa? El que em quedava ben clar amb la postal és que l'enviament promès de més informació, recollida al germà, anava per llarg. Érem a finals d'agost del 2004. Els meus dubtes haurien d'esperar...

Mentre, continuava llegint, parlant amb gent, engreixant la pila de papers. No sabia dir ben bé el perquè, quin és el motiu del meu interès en l'Àngela i en la seva història. No sé si ho poden explicar els punts de contacte que hi detecto (ser la gran de casa, ser mare d'un fill i d'una filla, o el fet que quan ha de marxar a l'exili tenia una edat semblant a la que tinc ara, per exemple), la curiositat per les biografies de les pioneres en el camp que sigui, l'admiració per les dones del seu temps que s'impliquen activament en la societat, l'enveja per la seva seguretat i per saber parlar en públic...

Potser també hi fa que parlar amb gent com la Rosa Laviña i en Jaume, llegir documents de l'època i llibres que en parlen, intentar reconstruir la història de l'Àngela, no només em permet reprendre un fil que semblava tallat entre els trenta i els vuitanta (o els seixanta, o el 2009, depèn de què mirem), sinó que m'ajuda a explicar-me el perquè del món que he trobat, de l'educació que he rebut. Una educació oficial que intentava –de totes totes– que les dones ens quedéssim en una segona fila, que ens ocupéssim primordialment de les tasques domèstiques, que fóssim callades i discretes, que hi hagués com menys excepcions millor a la norma. Una educació que, tot i els contrapesos (un pare convençut que les filles també havien d'estudiar, uns –pocs– models a seguir, un xicot i després marit que m'ha donat tot el suport que ha pogut, el tracte rebut per part d'alguns companys i algunes companyes de professió...) reconec que encara m'afecta i que no m'he tret de sobre. No em puc pas queixar, però; a moltes dones els ha anat molt pitjor.

Sigui com sigui, d'un encàrrec inicial per investigar, amb un objectiu concret i una data de lliurament, he passat a una recerca pel meu compte que no té ni una finalitat específica ni un termini fixat. I continuo, perquè una de les coses que he après, fora de l'educació formal, és que és bo deixar-se portar per les intuïcions, pels impulsos, per les emocions.

XXIII

“Benvolguda senyora: novament li escric, en aquesta ocasió per informar-la que per part de l’Ajuntament de Palafrugell s’ha donat el nom de Passatge d’Àngela Clos al passatge dibuixat en el plànol adjunt, en el sector de les Torretes de Palafrugell. He intentat trucar-la però quan marco el seu número de telèfon una veu d’operadora em diu que no és correcte. Li recordo que si li és possible enviar-me còpies de fotografies i documents, o informació sobre la seva mare, podré continuar treballant en aquest interessant personatge. La saluda molt cordialment...” La carta que vaig enviar a la Rosa el 26 de juliol de 2007 no ha tingut, fins avui, cap resposta.

Amb la denominació del carrer vaig sentir una gran satisfacció. El meu article devia haver contribuït que hi hagués una placa amb el nom de l’Àngela en el mateix poble on havia estat regidora. En el mateix sector hi ha altres noms de polítics: Maurici Serrahima Bofill (1902-1979), un dels fundadors d’Unió Democràtica de Catalunya, i Francesc Alsius (1920-1977), també regidor de l’Ajuntament i un dels impulsors de la cultura i la modernització del Palafrugell dels anys seixanta i setanta. Tots tres, dos homes i una dona amb maneres de pensar i amb històries ben diferents, són recordats avui en igualtat de condicions.

Un carrer és una bona manera de mantenir el record d'una persona, i de manifestar agraïment pel treball fet en favor de la comunitat. Segur que si mai se n'assabenten els seus descendents n'estaran orgullosos. Al pas que anem ho veig difícil, però. Quan vaig enviar la carta a la Rosa Gou, ella acabava de fer els 80 anys. No m'ha contestat i no tinc ni idea de com localitzar el seu germà a Veneçuela, que és tres anys més gran. Podria fer un intent altra vegada amb en Martí Sabater, a França, però em fa por rebre només la confirmació de males notícies i ho vaig deixant, deixant... I néts? Vés a saber si hi ha néts francesos o veneçolans, de l'Àngela i en Ramon. Vés a saber si algun dia un Ramon o una Àngela –amb el cognom que sigui– vindran a Palafrugell a la recerca de les seves arrels i es retrataran, emocionats, davant de la placa que porta el nom d'Àngela Clos Batlle (1897-1988), política.

XXIV

De moment, posem-hi un punt i seguit. I ara, a endreçar-ho tot a la capsa –amb aquestes ratlles liles i verdes quedarà bé a la lleixa. Més endavant potser ho reprendré. M’ha anat bé ordenar-ho, repassar-ho, fer un esquema a la llibreta ara que encara ho tinc fresc. Això sí, hi he estat més del que comptava, entre una cosa i l’altra. A la coberta hi he posat un títol: *Àngela Clos Batlle. La primera regidora*.

M’agradaria –algun dia– escriure el diari que l’Àngela probablement no va fer o –això sí que és segur– que jo no he tingut ocasió de llegir. Voldria fer-la parlar, com fa Marguerite Yourcenar amb l’emperador Adrià, per exemple. Però potser serà més realista que, a partir d’aquests papers, intenti una cosa semblant al *Quadern de notes de les ‘Memòries d’Adrià’*, on s’explica com va anar la recerca sobre el personatge i l’escriptura del text. Sí, potser sí. I podria començar amb les notes que vaig prendre fa uns mesos a la Jonquera...

“Quan he vist el rètol que indicava la direcció a la Jonquera, de cop, he pensat en l’Àngela. Anem amb temps de sobra, i l’únic objectiu ben definit és el restaurant on anirem a dinar; he sugge-

rit que hi podríem anar a donar un volt. També he agafat el bloc i he començat a escriure.

La carretera és ampla, ben asfaltada, amb camions i cotxes que passen de pressa mentre m'imagino en blanc i negre una llarga fila de persones caminant a poc a poc, amb les cares desdibuixades pel cansament i la por. Deixem enrere un club de carretera: encara hi ha qui pateix i qui té por, avui, camí de la Jonquera.

A l'horitzó, el castell de Bellesguard sembla que tingui per missió recordar-nos que els exèrcits i la guerra tenen una llarga, molt llarga història. Mentre avancem, benzineres, comerços i restaurants desfilen ordenadament al marge, uniformats amb plàstics de colors llampants. Arribem. Els arbres a banda i banda de la carretera donen la seva ombra i la benvinguda a tothom; són un altre trosset de passat, una formació pacífica, una mostra d'una manera diferent d'entendre la vida.

Enfilem cap al centre de la vila i aparcuem. Continuo amb el bloc als dits, no em vull deixar res. Fa calor, bufa la tramuntana. Carrer Major: quatre passos i trobem el Museu Memorial de l'Exili. Els ulls se m'humitegen davant la gran fotografia a la façana que concreta el que venia imaginant. Busco entre la gent que marxa cap a França la cara de l'Àngela, i no la trobo. Ni la Rosa, ni en Jaume. És demanar massa, és clar, eren tants! Ens assabentem que, si no fos dilluns avui, podríem entrar pagant 4 euros. L'exposició Israel-Líban 2006 s'anuncia amb la cara d'una nena que té por, també. Tornarem un altre dia –o potser no...”

La Jonquera, juliol 2008 - Esclanyà, gener 2009.

Dones d'abans i de sempre
Jaume Guasch i Palau

*Article publicat a la Revista de Palafrugell
el març de 2006*

La voluntat d'escriure sobre les dones hi era, la tenia fa molt de temps, anys, perquè realment els meus records estan basats en fets reals. Per a mi les dones no són solament l'atracció home/dona; l'experiència al llarg de tota una vida, amb circumstàncies dramàtiques on les dones hi han jugat un paper important, que no desmereix ni de bon tros el dels homes els quals fins ara han estat capdavanters en càrrecs, tant de negocis com polítics i fins i tot religiosos. El normal és que qui reuneixi mèrits per ocupar un càrrec sigui l'elegit, amb independència del sexe. Anem, doncs, al contingut de l'escrit que no és res més que un modest homenatge a les dones en general.

El franquisme, com en moltes altres coses, va privar la dona de tots els seus drets i va fer enrere els avenços que es van aconseguir a la República. Durant la guerra civil una dona, la Frederica Montseny, va ser ministra de Sanitat a nivell nacional, com a representant del moviment llibertari i de l'anarquisme, que vol dir l'abolició del govern i tot el poder que estableix la llei i la imposa als altres. Això no va ser obstacle perquè diversos representants anarquistes formessin part del govern republicà l'any 1936. Potser les circumstàncies històriques de la guerra civil espanyola van ser determinants per a aquest canvi d'estratègia. En aquest moviment, les dones d'esperit llibertari i avançat en el temps hi van tenir un paper destacat. I una dona a casa nostra, a Palafrugell, va ser la primera que va ocupar un càrrec de regidora a l'Ajuntament. Jo en dono fe perquè vaig tenir ocasió de conèixer amb ella durant l'any d'exili a França; era una dona petita d'estatura però amb molta personalitat i que sense oposició es va convertir en cap del

grup de refugiats de Palafrugell, una vintena, per la seva dedicació, seny i per l'autoritat moral sobre la resta.

Potser algú que llegeixi aquestes ratlles pensarà que avui, en ple segle XXI, aquestes reflexions no hi tenen cabuda, que no són actuals. Jo no n'estic tan segur. A l'eterna lluita de les dones per la igualtat home/dona, no és prudent baixar la guàrdia ni un moment. Conec moltes persones que serien felices si poguessin donar la volta a la història i tornar a fer realitat les vivències de sempre.

Les dones amb nivell educatiu, sens dubte són les més propenses a adoptar una postura progressista davant la vida. En certa manera constitueixen l'avançada dels canvis i les transformacions, de les quals s'espera que es pugui beneficiar el conjunt del col·lectiu. El problema és que la societat actual no solament és masclista de soca-rel, és també egoista, continuista i despersonalitzada, fins al punt que aquesta situació que viuen les dones també afecta les capes socials més modestes, més febles, com són la gent gran, i el que és esgarrifós i preocupant per al futur de tots és la violència que pateixen la gent menuda, els infants, amb agressions de tota mena. Una societat on qui més qui menys practica l'esport nacional del campí qui pugui, i això ens portarà problemes greus de convivència, perquè el respecte entre les persones s'ha deteriorat de tal manera que la violència es converteix en cosa corrent, quotidiana, i malauradament les dones en paguen les conseqüències, perquè per més gestos i frases que s'inventen els polítics per sortir del pas, el problema existeix. Potser el problema també és al darrera de la falta d'independència econòmica en molts casos de maltractaments, i aquí els policies i jutges no en surten gaire ben parats, la qual cosa vol dir que la justícia no dóna seguretat a les dones afectades i que quan una dona agredida aconsegueix plantejar el seu cas, sovint no s'adopten les mesures necessàries per defensar-la. I ni els agents socials, ni els mitjans de comunicació, ni els mateixos polítics ho solucionen, i en molts casos ni se'n fan ressò.

Les dones, a part del seu esperit de sacrifici innat, tenen aquest instint bàsic maternal que d'alguna manera les fa sensibles a qualsevol problema, encara que no sigui personal. Recordo l'últim any de la guerra civil, en què amb diners no podies comprar quasi res, només es practicava l'intercanvi de diferents productes. El pare, en una ocasió única, va comprar una partida d'espartenyas, i amb el sac a l'esquena vam anar a un parell de cases de pagès a canviar espartenyas per coses de menjar. La mestressa de la casa va portar pa i botifarra, i mentre els homes discutien la "jugada", jo vaig deixar el plat net que ni feia falta rentar-lo: no van quedar ni les engrunes! La dona de la casa, sense dir res, em va portar una altra llesca de pa i botifarra, vaig alçar els ulls, i als seus vaig veure-hi tendresa, comprensió i generositat per als meus quinze anys. Potser tenia un fill al front de combat, perquè en marxar, i de manera instintiva, li vaig fer un petó d'agraïment i la seva mirada es va omplir de gràcies... i de llàgrimes.

Palafrugell va ser solidari amb els refugiats que venien de tot arreu, fins i tot es va crear una secció de confecció de roba per als soldats, i això va comportar la requisita de màquines de cosir, cosa que no sempre va ser fàcil d'aconseguir. La secció de confecció de roba anava a càrrec de les refugiades del País Basc, que eren molt responsables i col·laboraven sense cap més retribució que contribuir a la causa, la causa republicana de la qual formaven part activa.

A la dura i repressiva postguerra, després de l'exili a França i com a conseqüència d'aquestes circumstàncies històriques, vaig anar a viure a Tamariu, que segons Josep Pla era el somni dels palafrugellencs per viure en llibertat davant del mar. L'any 1940 tot això era una quimera que només es mig apaivagava amb el pilar fonamental de la pesca i l'intercanvi amb altres productes. Hi havia quatre "teranyines", es tirava l'art i la sonsera i al capvespre a Tamariu s'hi reunia una munió de gent de la Vila i pagesos que a la matinada tornaven a peu a casa seva. Els homes, doncs, ana-

ven a pescar, i quan feia mal temps al capvespre llavors anaven a la taverna. Però realment a Tamariu, que se suposa que deu el nom als arbres anomenats tamarius de la riera, tot funcionava perquè el sacrifici de les dones era infinit, constant i sempre en silenci, sense rebre medalles, però sense la seva valuosa aportació, sense el seu esforç i la seva fidelitat als homes, al treball de cada dia i a la família, res no hauria estat igual; en dono fe perquè hi vaig viure tres anys participant d'aquesta vida sacrificada, a voltes dolorosa perquè l'esforç no era compensat, i tot s'ha de dir, una mica bohèmia, amb aquesta sensació de llibertat cara al mar que deia Josep Pla. Les dones, a part de la feina de cada dia de casa seva, cosien la xarxa malmesa a la platja, també feien "mola" quan es tirava l'art o la sonsera en una cadira de balca a l'extrem de la platja, i a l'hivern la corda molla i freda deixava les mans sense tacte; i cada dia anaven a peu a la Vila –de Palafrugell en deien sempre la Vila– a vendre peix o canviar-lo per altres queviures. Era una vida dura, sense cap mena de comoditat, que les dones suportaven amb fermesa digna i responsable, que jo sempre vaig agrair tot valorant el coratge de l'esforç d'una gent que, a aquella platja meravellosa com era Tamariu l'any 1940, em van acollir en un moment difícil que sempre recordo, en especial les dones, ja que sense elles la vida no tindria raó de ser, no tindria sentit, sobretot en aquestes circumstàncies. "De la platja l'he vist arribar, i amb silenci d'una nit d'estiu, he sentit els mariners cantant, una havanera a Tamariu".

La diàspora republicana, "la retirada" a França, ens va portar a unes situacions límit en què les dones hi van jugar un paper cabdal, i una vegada més vull deixar constància de la seva generositat a l'hora de defensar la resta de persones que, des de Palafrugell al Pertús, omplien la carretera de gom a gom. En arribar a la frontera, els "senegalesos" de l'exèrcit francès feien un cordó ocupant tot el carrer/carretera del Pertús per portar com més gent millor als camps de concentració. Una dona, sempre una dona, en veu-

re'm quasi atrapat en aquesta trampa, va sortir d'una botiga i va dir-me "Entra, jove, i amaga't a l'emprovador; quan hagin passat, posa't a córrer que tornaran", i de moment em vaig escapolir dels "senegalesos". L'endemà, a l'hora de pujar al tren a l'estació del Voló, altra vegada el mateix problema, i les dones en aquesta ocasió van ser més valentes que mai: es van posar al davant i gràcies a elles el tren va marxar, i jo també.

No seria acabat del tot aquest escrit si no tingués un record per les dones que van treballar a la indústria del suro. No podem oblidar el que ha significat a Palafrugell la indústria del suro, que és la gran història de Palafrugell. A la Bòbila Nova es trituraven més de vint tones de primera matèria i un quaranta per cent es convertia en pols, aquella pols que es ficava per tots els porus de la pell. I a tot aquest procés hi participaven les dones a les diferents especialitats, amb el greuge que la feina de la casa anava al seu càrrec, i naturalment sense els avantatges d'avui dia.

Aquest és, a grans trets, un breu repàs a una etapa històrica que, fins que no hi hagi el relleu natural generacional, va marcar un abans i un després per a tots nosaltres que ho vam viure i patir-ne les conseqüències. I permeteu-me aquest homenatge, modest però sincer, a totes aquelles persones que dia a dia fan país amb el seu sacrifici, la seva solidaritat i que gairebé segur que no pujaran mai a la tarima dels homenatjats ni els penjaran cap medalla. I en aquest apartat hi tenen i hi han jugat un paper molt important les DONES en majúscules; serveixin aquestes lletres com a reconeixement personal a totes i cadascuna d'elles.

I ja a la recta final d'aquest escrit, la pregunta ve sola. És una utopia pensar que la igualtat home/dona serà una realitat a curt o llarg termini? En qualsevol cas paga la pena lluitar perquè sigui així. Certament, tenim executives, dones a l'exèrcit, als Mossos d'Esquadra i un llarg etcètera, però el greu problema dels maltractaments als col·lectius més febles com les dones, gent gran i infants, continua, només cal llegir la premsa i comprovar que dia

sí dia també, les coses segueixen més o menys igual. Amb la qual cosa es demostra que la lluita per la igualtat home/dona és molt lenta i sovint interrompuda per esdeveniments dramàtics. Encara que a la Declaració dels Drets Humans, a l'article 16, hi diu que la parella tenen drets iguals, en la diversitat cultural i la justícia per a homes i dones siguin d'on siguin.

Tenim, doncs, un llarg camí per assolir aquest objectiu. Potser ara que ja tenim els presidents de la Generalitat i els alcaldes a la sala de plens de l'Ajuntament, seria el moment de fer un reconeixement sincer a les DONES, d'abans i de sempre.

*Pere Gou, Jaume Guasch, Albert Deulofeu i Martí Sabater a Saint Cosme de Vair. 1939.
Col·lecció Jaume Guasch. AMP.*

Índex

Pròleg. <i>Mary Nash</i>	5
De l'Alt al Baix Empordà	9
Palafrugell, família i treball	43
L'Ajuntament	59
A Veneçuela, passant per França	91
Punt i seguit	101
Dones d'abans i de sempre. <i>Jaume Guasch i Palau</i>	109

1. L'escollit

Maria Assumpció Soler i Font

2. Llevadores de Palafrugell

165 anys d'història

Rosa M. Masana Ribas

3. Maria Assumpció Soler i Font (1913-2004)

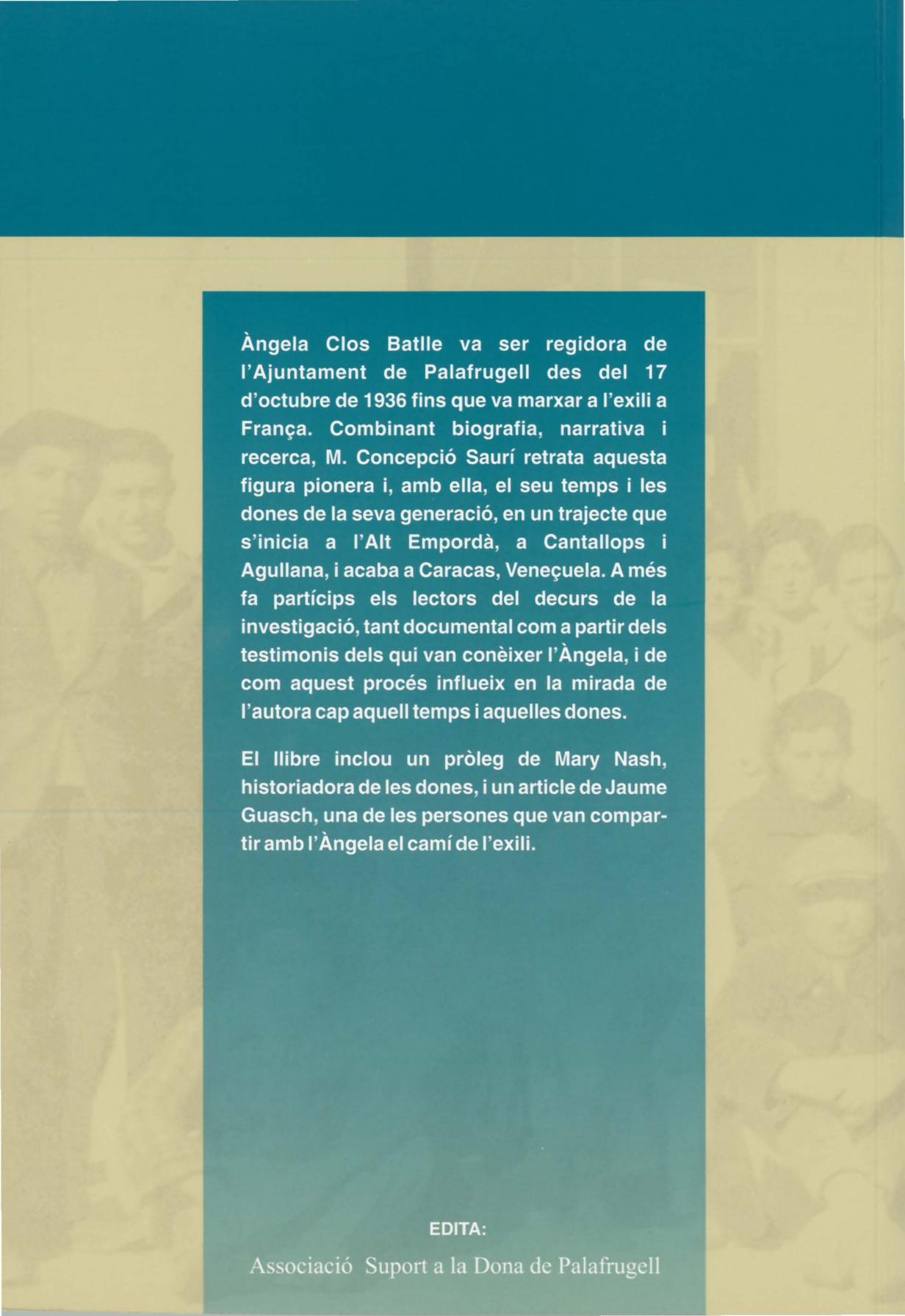
Mestra i Escriptora EX AEQUO

Carme Ramilo i Martínez

4. Àngela Clos Batlle

La primera regidora

M. Concepció Saurí Ros

Àngela Clos Batlle va ser regidora de l'Ajuntament de Palafrugell des del 17 d'octubre de 1936 fins que va marxar a l'exili a França. Combinant biografia, narrativa i recerca, M. Concepció Saurí retrata aquesta figura pionera i, amb ella, el seu temps i les dones de la seva generació, en un trajecte que s'inicia a l'Alt Empordà, a Cantallops i Agullana, i acaba a Caracas, Veneçuela. A més fa partícips els lectors del decurs de la investigació, tant documental com a partir dels testimonis dels qui van conèixer l'Àngela, i de com aquest procés influeix en la mirada de l'autora cap aquell temps i aquelles dones.

El llibre inclou un pròleg de Mary Nash, historiadora de les dones, i un article de Jaume Guasch, una de les persones que van compartir amb l'Àngela el camí de l'exili.

EDITA:

Associació Suport a la Dona de Palafrugell